

The background consists of several overlapping, semi-transparent shapes in shades of dark gray and black, set against a light gray background. The shapes have soft, wavy edges, creating a layered, ethereal effect. The overall composition is minimalist and modern.

sstwdie

Jednota habrovanských a její kancionály

Marie Hanzelková

KLÍČOVÁ SLOVA:

Hymnografie 1. pol. 16. století, kancionál, moravský region, jednota habrovanských, věrouka v hymnografii, repertoár, provenience, autorská atribuce, editorská strategie, úpravy starších písní, biblická intertextualita, koncept pozdního středověku, literárně-estetické hledisko.

KEYWORDS:

Hymnography of the 1st half of the 16th century, hymn book, Moravian region, the Habrovany community, theological teaching in hymnography, repertoire, origin, author attribution, editorial strategy, later modifications of old hymns, biblical intertextuality, concept of late Middle Ages, literary-aesthetic aspect.

ABSTRACT:

The Habrovany Community and its Hymn Books

Hymnography of the Habrovany community is, besides the Utraquist and Brethren (by Unity of the Brethren) production, an essential source of investigating the hymns of the 1st half of the 16th century and Czech poetry of the Humanism and Renaissance periods in general. The quality of the new Habrovany hymns nearly matches that of the hymnography of the time. All editions of the hymn books present the theological teaching of the Habrovany community with a relative conceptuality, the hymns being part of their religious works, the literary-aesthetic aspect is only secondary. It is the dominance of the teaching aspect at the expense of the aesthetic one that was probably the obstacle to accept the hymns into the hymnographic sources. Later the Habrovany hymn books became a prototype of its kind, with functional syncretism being typical for them (singing during a liturgy and the guide for the religious life of an individual). From the point of view of the content and motivation, the hymns correspond to the concept of the Middle Ages rather than the poetics of national Humanism (that can rarely be seen, e.g. in hymns by Beneš Optát), the Habrovany hymnography with its didactic approach and simple vocabulary represents rather a continuation of the Tabor or Brethren poetry. The specific position of the Habrovany community led to only a very small number of hymns being included in the later hymnography canon.

Duchovní píseň 1. poloviny 16. století je pro českou literární historii stále tématem spíše marginálním; česká tvorba básnická je hodnocena po stránce literární jako málo invenční, strohá a preferující teologicko-naučnou složku.¹ V kontrastu s tímto hodnocením stojí názor Antonína Škarky (ŠKARKA 1986: 190), dle něhož si duchovní píseň zaslouží zkoumání už pro svoji kvantitativní hodnotu (v husitství a v době po něm následujícím se duchovní píseň stává dominujícím žánrem českého básnictví, v tomto se dle Škarky liší české básnictví od literatury evropské, v níž převažuje světská poezie) i jako jev sociologický (pro mnohé lidi své doby byla prvním seznámením s poezií i jediným kontaktem s básnictvím vůbec). Pozornosti si raná česká hymnografie zaslouží i s ohledem na české prvenství ve vydávání tištěných kancionálů (např. nejstarší německý tištěný kancionál, *Achtliederbuch*, byl vydán roku 1524, kmenový repertoár luterské hymnografie až mezi lety 1529 až 1545).²

Po hymnografii utrakvistické a bratrské lze mezi nejvýraznější hymnografické počiny 1. poloviny 16. století řadit tvorbu jednoty habrovanských, drobné náboženské skupiny (slovy své doby „sektý“), jež působila po několik desetiletí na Vyškovsku. Jak připomíná Malura (MALURA 2004: 153), moravský region je v době humanismu a renesance specifický pestrostí náboženského života (vedle dominujícího konzervativního a radikálního utrakvismu a římské církve na Moravě působí řada drobných náboženských skupin, okolím většinou obviňovaných z pikhartství). Tato rozmanitost se odráží i v tvorbě kancionálové, jež je typická velkou různorodostí z hlediska národnostního, nábožensko-věřoučného i literárně-estetického.³

Literární činnost habrovanských byla reflektována v několika starších, spíše historicko-teologicky zaměřených studiích (ODLOŽILÍK 1923, HANÁK 1928, ze starších prací d'ELVERT 1856, 1884, BRANDL 1882, dále nepřesná práce Bundžova /BUNDŽA 1914/ či pozdější Procházkova /PROCHÁZKA 1941/, jež

- 1) Příznakový je postoj Arna Nováka: „Původní písemnictví české stol. XVI. bývalo v dobách dřívějších označováno jako ‚zlatý věk‘ naší literatury; to byl však hrubý omyl, nepřihlížíme-li výhradně k jazykové vytříbenosti doby [...]. Děj, v nichž by se projevoval tvůrčí básnický dar pozorovatelský, obrazový a výrazový, je nemnoho“ (NOVÁK 1946: 61).
- 2) Viz názor muzikologa (a jednoho z největších znalců české hymnografie 1. pol. 16. století) Jana Kouby: „Alespoň v jedné oblasti však znamenají rané hudební tisky z českých zemí vývojově i kvalitativně mimořádnou hodnotu: písňové tisky ve formě kancionálů se u nás objevují s časovým předstihem a v rozsahu a kvalitě, které nemají obdoby v Evropě 16. století“ (KOUBA 1988: 21).
- 3) „Dominantním rysem moravské hymnografie je její mimořádné národnostní, věroučné, názorové i literárně-estetické rozrůznění. Je obdivuhodné, jak se na malém moravském území dokázaly koncentrovat velmi vyhraněné, do značné míry protikladné tendence; široká škála hymnografických podniků se táhne od radikálního sektářství habrovanských až po potridentský katolicismus spojený především s olomouckým biskupstvím, zahrnuje konzervativní, účelové slovesné postupy, ale i literární humanismus a prvky nastupující barokní estetiky“ (MALURA 2004: 153).

je v podstatě jen kompilací ze studií Hanáka a Odložilíka). O habrovanských se zmiňuje také historik J. T. Müller (MÜLLER 1922, 1931) a Ferdinand Hrejsa (HREJSA 1915, 1948). Samotnými kancionály se zabýval Jireček (JIREČEK 1876, 1878), jež také objevil do té doby neznámý fragmentální tisk (tzv. *Habrovanský kancionál*). Nejpodrobněji se dosud habrovanským kancionálům věnoval muzikolog Jan Kouba, jež také nastínil zajímavé otázky autorské atribuce (písně „kněze Beneše“, viz dále), spolupráce habrovanských s okruhem tiskařů a vydavatelů z Náměště i dosud neznámých hymnografických tisků (KOUBA 1988).⁴ Z literárněhistorického hlediska zůstaly dosud kancionály, s výjimkou stručných závěrů Jirečkových a zmínek Koubových, opomenuty (roku 1955 publikoval slovenský hymnolog Ján Čaplovič nález dalších dvou habrovanských kancionálů, ani tento objev však nezavdal podnět k literárněhistorické analýze hymnografie habrovanských).

Jako východisko našeho zkoumání si položíme několik otázek, jež dosud nebyly staršími odbornými pracemi zodpovězeny:⁵

Jak se odráží specifické postavení habrovanských (ve své době vnímání jako sekta, napjatý vztah s jednotou bratrskou) a jejich věrouka v hymnografii? Jsou kancionály habrovanských integrální součástí písemnictví habrovanských (teologické spisy apologetického charakteru), či spíše ojedinelým počinem s ambicemi mj. literárně-estetickými?

Jak rozsáhlá byla hymnografická činnost habrovanských, dle jakých kritérií probíhala práce na edicích kancionálů a jak se tyto zásady odráží na podobě jednotlivých kancionálů? (Včetně otázek autorské atribuce, provenience písní, případných editorských úprav, role kancionálů v náboženském životě komunity atd.)

V čem spočíval tvůrčí přínos habrovanských a jejich příznivců? Lze v kancionálech reflektovat snahu o literárně-estetickou kvalitu? Jak byla zapojena hymnografie habrovanských do kontextu starší tradice? (Je možno vztahovat tvorbu habrovanských k proudu reformačnímu humanismu či navazuje ještě na myšlenkové tendence tzv. pozdního středověku? V jakém vztahu je tvorba

4) Habrovanskými kancionály se ve své monografii o obci Habrovany zabýval i muzikolog Petr Hlaváček (HLAVÁČEK 2000), jeho zjištění však čerpají především z prací Koubových.

5) Stranou ponecháváme složku melodickou. Stručně se jí zabývá v své studii Kouba (KOUBA 1988: 42–51). Dle Kouby sestává repertoár kancionálů, až na ojedinelé výjimky, z písní strofických, neobsahují prokomponované chorální zpěvy. Ve zpěvnících se odkazuje (kancionály jsou nenotované) k obvyklému repertoáru nápěvů své doby, poměrně časté je odkazování k obecní notě. Kouba také upozorňuje na dva rané doklady kontrafaktur německých melodií (zajímavý je zvláště odkaz „Ve jméno boží jedeme“ u textu Ve jméno boží pracujeme a Všemohoucí věčný králi, jedná se o nejstarší doklad kontaktu české písně s luterskou písní). Dále Kouba upozorňuje na občasnou přítomnost světských nápěvů.

habrovanských k paralelně působící tvorbě jednoty bratrské či hymnografii husitské a utrakvistické?) Ovlivnila tvorba habrovanských pozdější hymnografie?⁶

Vzhledem k absenci monografie o jednotě habrovanských představíme v úvodu stručně i náboženskou situaci na Moravě v 1. pol. 16. století a komunitu habrovanských. Vyjdeme z teze německého historika a teologa Martina Rothkegela, jenž chápe habrovanské nejen jako zwingliánskou „sektu“, ale poukazuje na návaznost na tradici české reformace. S ohledem na složku teologickou, jež v písních habrovanských dominuje, představíme pojetí německého hymnologa Johanna Blocka, dle něhož je hymnologie praktickou disciplínou teologie. Jsme si vědomi toho, že tímto interdisciplinárním pojetím rozšiřujeme původní literárněhistorické téma práce, což otevírá četné další otázky historické, teologické, muzikologické a jazykovědné. Tyto ponecháváme k případnému podrobnějšímu zkoumání odborníkům z daných oborů.

Jednota habrovanských v kontextu dobové religiozity

„[...] v řádech jiných nestojíte,
žádného se nebojíte.

V kostelech při kázání,
také při českém zpívání.

Jehnědů, vody nesevítíte,
o vočistci nedržíte [...].“

(Mikuláš Konáč z Hodiškova: *Rozmlouvání o víře*, řeč Říměňina k Čechovi)⁷

Náboženská situace byla v českých zemích v době jagellonské i za vlády prvních Habsburků velmi složitá. Jako doklad různorodosti náboženských skupin, jež působily v českých zemích, bývá často uváděn dopis Jana Šlechty ze Všehrd Erasmovi Rotterdamskému. Podle Šlechty⁸ žijí v českých zemích (vedle židů

6) Naše studie vychází ze stejnojmenné dizertační práce (HANZELKOVÁ 2011), jež byla obhájena 1. 12. 2011 na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Oproti dizertaci se více zaměřujeme na vztah hymnografie habrovanských k biblickému pretextu, vztah k soudobé tvorbě bratrské a utrakvistické a na další tradování písní (za podnětné připomínky děkujeme oponentům dizertační práce Janu Malurovi a Marii Škarpové). Vytvořená databáze hymnografie habrovanských i dizertační práce je přístupna v elektronické podobě na adrese is.muni.cz/th/13963/ff.../Dizertace_Marie_Hanzelkova_final_final.txt. [citováno dne 15. 2. 2012].

7) KONÁČ 1511: A III.

8) Český překlad korespondence mezi oběma humanisty viz např. ŽIVÁ TVÁŘ ERASMA ROTTERDAMSKÉHO: 347–361.

a drobných křesťanských sekt, například mikulášenců nebo epikurejců) přívrženci tří náboženských skupin: členové římské církve, mezi něž patří hlavně vyšší šlechta a někteří drobní šlechtici a měšťané. Kališníci mají prý přívržence zejména mezi nižší šlechtou a měšťany, od římanů „liší se však toliko způsobem přijímání a tím, že při mši jejich kněží zpívají epištolu a evangelium domácím jazykem“.⁹ Třetí skupinou je dle Šlechty sekta pikartů, údajně potomků Žižkova zločinného vojska.¹⁰

První evropská reformace, která proběhla v českých zemích, vedla k hlubšímu proniknutí křesťanských myšlenek do společnosti,¹¹ k niternějšímu prožívání a k individualizaci víry. V souvislosti s husitským hnutím se začaly v českých zemích objevovat další malé náboženské skupiny, proroci-hloubalové a kazatelé. Kriticky se o nich zmiňuje katolický humanista Bohuslav Hasištějnský z Lobkovic, dle něhož se přijetím kalicha otevřela stavidla pro kalné vody bludů a kacířství, „starci a pacholíkove, mužové i ženy o víru se hádajíce, Písmo vykládají, ač se tomu nikdy neučili. Každá sekta na světlo vyšlá náchylníků nachází. Takováť u nich po novotách dychtivost!“¹² Podobně soudí o nových náboženských hnutích jeho souvěrec Jan Dubravius: „Svévolně určujem / víru tak, jak se nám to jeví příhodné / a jak si přejeme, a takto hlásáme / ji lidu hloupému. My jsme tak nestálí, / že jedna víra nám vydrží / stěží rok / a duch náš těkavý mění své náhledy / jako se v Euripu zvedají příboje.“¹³ Příslušníci drobných náboženských

9) ŽIVÁ TVÁŘ ERASMA ROTTERDAMSKÉHO: 350.

10) „Třetí je sekta těch, jež nazývají pikarty. [...] Příslušníci této sekty smýšlejí o papeži, kardinálech, biskupech a ostatních církevních osobách jinak než jako o antikristech [...]. Sami si volí biskupy a kněze, nevzdělané laiky a neznající Písma, mající manželky a děti. [...] Když jejich kněží slouží mši, činí to bez jakéhokoliv kněžského roucha a nepoužívají při tom nějakých proseb a modliteb, kromě pouhé modlitby Páně, již posvěcují nekvašený chléb. Z církevních svátostí uznávají a schvalují málo nebo téměř nic [...]. Věří, že ve svátosti oltářní není žádné božství, nýbrž jen posvěcený chléb a víno, a tvrdí, že symbolicky představuje Kristovu smrt. Mnohé jiné údaje o zhoubných zásadách učení oněch nestvůr by bylo možno uvést, kdybych neměl ohled na Tvé lepší a důležitější práce.“ IBID.: 352, 353.

11) Huizinga i Macek (HUIZINGA 1999: 291, MACEK 2001: 14) upozorňují na určitou mělkost christianizace ve středověku a raném novověku a dokládají, že ještě ani v 15. a 16. století křesťanství plně neproniklo do postojů a životní praxe celé společnosti. Zejména na venkově se lidé seznámili často jen se zlomky křesťanského učení, jak jim je hlásali tehdejší kazatelé. Problémem byla i nevzdělanost některých kněží. Podobná situace panovala i v jiných zemích, na Sardinii byla při vizitaci kléru zjištěna vysoká míra analfabetismu mezi kněžími. Také obraz kněze v myslech věřících byl značně rozporuplný. Huizinga charakterizuje dobový náboženský život jako rychlé střídání se protikladů, zbožnosti a hříchu, světskosti a religiozity. Macek zase mluví o „praktické racionalitě“, jež často šla zcela proti duchu evangelijní zbožnosti. V tomto smyslu charakterizuje soudobou společnost i Jan Dubravius: „Mluvíme o Kristu, průvodci míru / a jsme rádi ceněni / pro naši příslušnost k lepšímu náboženství / a zatím, můžem-li / dobyt tvrz v sousedství, je naše zbožnost v tom / že boží příbytky zbavíme beztrestně velikých pokladů / že starcům do hrdla / do hrudi nemluvnat, do lůna těhotných / vrážíme holý meč“ (DUBRAVIUS 1983: 169).

12) HASIŠTĚJNSKÝ 1836: 63.

13) DUBRAVIUS 1983: 173.

skupin (včetně habrovanských) naopak důrazně odmítají osočení z kacířství či zakládání nové sekty a hlásí se k víře starodávné, Kristově.¹⁴

Jak známo, slovo Čech se stalo v době husitské (a v několika staletích následující) synonymem pro kacíře.¹⁵ Označením kacíř či pikart se v českých zemích také hanlivě nazývaly jednotlivé náboženské skupiny (roku 1524 bylo pražskými konšely zakázáno užívat nadávek „modlář“ a „pikart“, zejména z kazatelen), být označen za kacíře mohlo být podnětem k perzekucím a v některých případech vedlo i k hrdelním trestům.¹⁶ Jak však upozorňují někteří historikové (MACEK 2001: 385–417, KAMENÍČEK 1905: 292–298, EBERHARD 1981: 41–74), lze najít v období vlády Jagellonců i množství příkladů náboženské snášenlivosti¹⁷ mezi utrakvisty a katolíky (zejm. jednání o náboženském smíru v osmdesátých letech 15. století, jež vyvrcholila Kutnohorským mírem z roku 1485,¹⁸ prodloužen byl r. 1512 „na věčné časy“). Také myšlenky německé a švýcarské reformace se zde vesměs setkaly s otevřeným přístupem (Macek proto hovoří o modelu otevřené religiozity).¹⁹ Přetržka těchto smířčích tendencí přišla s nástupem Havla Cahery na post pražského administrátora (1524),²⁰ a zejména po korunovaci katolíka Ferdinanda Habsburského českým králem.

- 14) Viz např. obhajobu habrovanských: „Protož z těchto řečí napřed položených již můž každému známo býti, že jsme my svémýslně a všetečně žádné nové jednoty nezamýšlili, ale k dávní a k starobylé přistoupili. A to ne lehkomyšlně, ale s jistým uptáním podle Pisma svatého, z veliké nuzné potřeby svého spasení, neb naše svědomí z strany té jináče a jinde nikterakž nemohlo upokojeno býti.“ UKÁZÁNÍ V DVOJÍ STRÁNCE: 33.
- 15) Viz také Konáčovo *Rozmouvání o víře*, kde se „říměnin“ ptá Čecha, odkud pochází. Když se dozví, že z Čech, odpovídá: „Ach, lekl jsem se slova toho / a bojím se velmi mnoho / že nejsi pravým rytířem / církve svaté, ale kacířem“ (KONÁČ: A III).
- 16) Takto byl například uvězněn kazatel Matěj Poustevník, pozdější vůdčí osobnost jednoty habrovanských. Vůdce novokřtěnců, Baltazar Hubmeier, byl upálen stejně jako bývalý člen jednoty bratrské a pozdější přívrženec zwingliánství, Jan Zeissing, zvaný Čížek.
- 17) Pro náboženskou situaci v českých zemích doby jagellonské je dále typické výrazné zapojení se české šlechty (stavy často vyjádřily nesouhlasné stanovisko s královým postupem a žádaly nápravu provedených kroků ve prospěch náboženské svobody. Nejen některé představitelé jednoty bratrské, ale i vůdce jednoty habrovanských Jana Dubčanského ochránily české stavy od tvrdších postihů).
- 18) Každý člen stavovské obce měl deklarovanu svobodu víry pod jednou a podobojí, právo volby se týkalo i kněží a poddaných. Dohoda byla vložena do zemského zákona, vedle stavů je potvrdil i král. Kutnohorský mír je některými historiky (Tapié, Eberhard) hodnocen jako mimořádný akt, který v míře tolerance daleko předstihl svoji dobu (ve Francii byla myšlenka náboženského míru uzákoněna až Ediktem nantským (1598), v německých zemích Augšpurským mírem (1555)). Zásadní je také fakt, že možnost volby mezi „podjednou“ a „podobojí“ byla poskytnuta i poddaným (na rozdíl od německých zemí, řídících se známou zásadou „cuius regio, eius religio“).
- 19) Také královna Marie, sestra Ferdinanda I., od r. 1522 manželka Ludvíka Jagellonského, se zajímala o Lutherovo učení, kromě Luthera si dopisovala s Erasmem Rotterdamským, jako kazatele si přála mít u dvora Pavla Sperata (HREJSA 1948: 324).
- 20) K jeho zvolení došlo patrně i na základě doporučení Martina Luthera, k jehož myšlenkám se Cahera hlásil. Později Luther své intervence litoval a administrátora kritizoval za jeho náboženskou nesnášenlivost. V lednu 1524 se konal sněm podobojích v pražské koleji, kde byly přijaty artikuly křesťanské, tzv. Hromniční články, jež zřetelně odráží i myšlenky Lutherovy (např. individuální četba Pisma). Již v létě 1524 však Havel Cahera zřetelně mění své postoje, spojuje se s pražským primasem Paškem z Vratu a začíná pronásledovat luterány a radikální kališníky. V létě 1526 Cahera dosáhl svolání okleštěné synody a přijetí vlastních artikulů, v duchu bojového konzervativního

Vznik a působení jednoty habrovanských

„I nedivme se tehdy, milí bratři, / žeť na nás lidé zuřivě vždy patří, / začali jsme dobře živi býti, / tak má vždy býti.“

(píseň habrovanských Ukřižovaný Kristus požehnaný)

Nejen mezi současníky habrovanských,²¹ ale i v mnohem pozdějších historických studiích se vžilo označení této náboženské skupiny jako sekty.²² Většina badatelů chápe habrovanské jako sektu vzniklou na základě učení Zwingliho, v opozici k utrakvistům či jednotě bratrské. („Jsou to většinou lidé se silnými sklony k sektářství; učení Zwingliho dodává jim nové posily k boji jak proti utrakvistům, tak zejména proti jednotě bratrské“/ ODLOŽILÍK 1923: 3/, „Byli to tedy sektářští eklektikové, jak Brandl je nazval. Řád si sestavili z míchaniny protestantství všech odstínů od Luthera až k Zvinglovi a Oekolampadiovi“/ WINTER 1895–1896: 302/). Tento názor již poněkud revidoval současný německý historik a teolog Martin Rothkegel. Rothkegel řadí vůdčí osobnosti habrovanských mezi tzv. Mährische Sakramentierer („Mährisch“ dle geografického prostoru, kde působili, „Sakramentierer“ připomíná spojitost s raným reformačním hnutím v různých částech Evropy, zvl. v Nizozemí). Těmto Mährische Sakramentierer je dle Rothkegela společná kritika tradiční věrouky o eucharistii a popírání transsubstanciacce, svými názory navazují na českou reformační tradici a některé traktáty tábořských.²³ Mährische Sakramentierer chápe Rothkegel jako pokračovatele myšlenek utrakvismu pozdního středověku, jejichž činnost však zůstala, přes vzájemné kontakty, příliš roztržena na to, aby vedla ke vzniku trvalejšího náboženského společenství.²⁴

utrakvismu. Cahera také zavádí cenzuru a prosazuje boj proti „pikartům“. Proti Caherovu jednání se mj. postavil Matěj Poustevník, pozdější čelná osobnost habrovanských. Cahera jej proto nechal uvěznit.

21) Viz dopis utrakvistického kněze Šimona z Habru sousedovi Václavu Knajpovi: „[...] Kdež jsi mi pravil, kdyžs šel z vlasti své, žeš naschvál zašel k Václavovi, kmotru svému na Luleč [...], jenž tehďaz volen jest od sektářů za kněze a Matěj za biskupa, aby zhlédl jich sektu a náboženství [...]“. O Matěji Poustevníkovi Šimon z Habru sarkasticky poznamenává: „[...]vždy třtinou od větru klácenou býti ho znamenám; neb vždycky z jedné sekty do druhé jde, aniž mám naději, by v té sektě, v kterouž všel, dlouho byl, a opět do jiné nevšel, leč mu nebeský Pán (aby již tolik nesvodil lidí) let ukrátiti ráčí [...]“ (DOPISY O ROZDÍLECH VE VÍŘE: 360).

22) Označení sekta třeba chápat, dle teze Michela Foucaulta, jako diskurz, jenž vykazuje znaky svého kulturního prostředí a doby (tedy nejen 1. pol. 16. století, ale i 2. pol. 19. století či poč. 20. století, kdy vzniká většina prací o jednotě habrovanských). Označení „sekta“ má ideologizující obsah, pojem byl užíván již v prvních staletích nejen v křesťanství, ale i v rabinském judaismu pro hnutí oddělená od ortodoxní linie. Podrobně se problematice „sekt“ věnuje např. monografie Davida Václavíka (VÁCLAVÍK, David: *Typologie a taxonomie nových náboženských hnutí*. Dizertační práce. Brno 2004).

23) ROTHKEGEL 2005: 19.

24) „Die mährischen Sakramentierer waren eine aus der akuten Spiritualisierung der eucharistischen Frömmigkeit des spätmittelalterlichen Utraquismus entstandene, regional begrenzte frühreformatorische Bewegung. Untereinander

Ze starších badatelů přináší nový pohled na učení habrovanských Hrejsa (HREJSA 1915: 179). Ve své studii o dosud neznámých náboženských spisech 16. století (jeden přisuzuje Beneši Optátovi, druhý, radikálnější, Václavovi z Lilče, Hrejsa také přesvědčivě dokazuje, že oba reformátoři spolu byli v přátelském styku) poznamenává, že habrovanští předjímají mnohé názory, k nimž hlavní proudy české reformace, zvláště jednota bratrská, dospěly až v průběhu svého pozdějšího vývoje. Dle Hrejsy dokonce „vývoj habrovanských jest do jisté míry zkrácený a zrychlený postup bratří“ (IBID.).

Působení jednoty habrovanských je spjato s činností jejich tří čelních osobností, jež jsou charakteristické svojí různorodostí. Rytíř Jan Dubčanský se vedle své náboženské činnosti horlivě angažoval ve veřejném životě (účastnil se sněmů moravských stavů, byl aktérem vícera soudních pří).²⁵ Patrně od roku 1519 se pokoušel vést jednání se zástupci utrakvistů (účastnil se také tzv. Hromničního sněmu,²⁶ kde bylo diskutováno učení o eucharistii) a později (v letech 1527–1535) zejména s jednotou bratrskou, byl také ve styku s novokřtěncem Baltazarem Hubmaierem. Právě Dubčanského styky s novokřtěnci patrně vyvolaly intervenci krále Ferdinanda, jež vedla roku 1536 k uvěznění Dubčanského, propuštěn byl po několika měsících na nátlak moravských stavů, musel však zanechat náboženské činnosti.²⁷

Matěj Poustevník byl na rozdíl od Dubčanského osobou neurozenou (původně kožišník), několik let působil v jižních Čechách (snad se skupinou svých přívrženců) jako poustevník, koncem léta 1519, snad i pod vlivem Lutherových myšlenek, odešel kázat do Prahy. Dle *Kroniky Bartoše písaře* hlásal Matěj slovo boží „upřímně, podle zákona božího, hyzdě hříchy i všeliké nešlechtnosti a zvelebuj ctnostný, mravný a svatý život lidem, někdy po hospodách a někdy

hatten ihre Vertreter mancherlei persönliche und literarische Kontakte, jedoch war die Bewegung zu heterogen, um eine konfessionelle Gemeinschaft von nennenswerter Dauer hervorzubringen.“ IBID.

- 25) Tuto Dubčanského „světskou“ angažovanost vyčítá habrovanským jednota bratrská: „Však toho všeho [miněn svět, pozn. MH] v svobodném a v velikém pokoji s jinými užíváte. Anobř nad mnohé jiné. Neb svého biskupa a staršího řečníkem mnohých při lidských u práva máte. A v tom pokoji svých spravedlností snadně dosahujete“ (ODPOVĚĎ BRATŘÍ: LXXXIII).
- 26) O účastnících sněmu a jeho průběhu se zmiňuje Martinus Samuel z Drážova: „Léta 1524 před Hromnicemi s povolením krále Ludvíka sněm v koleji velké pražské ode všech stavův království českého, markrabství moravského a kněží podobojích přijímajících držen byl. Na místě krále místopředsíci byl Karel kníže z Kunštátu, jinak kníže Münsterberské a Olešnické, president království českého e. c. Přednější kněží také při témž sněmu se připomínají: M. Václav Litomyšlský, doktor písem svatých a administrátor konsistoře. Pavel Sperát. Benedikt Optát. Jan Charpa baccalaureus s. theologiae. Clemens Minorita etc. Muži nábožní, upřímní a šlechtní, kteříž pána čistě boží učení bez všelijakých poskvrn věrně rozšiřovali. [...]“ (OBRANA M. SAMUELE Z DRÁŽOVA: 340).
- 27) Podrobně se kauze Dubčanského věnuje ve své studii Hanák a Kameníček (HANÁK 1928: 86–95, KAMENÍČEK 1902: 299–307), zejména Kameníček hojně cituje z dobových pramenů (listy mezi králem a stavy, zápisy ze zemských sněmů).

po ostrovích a po březích“²⁸. Na počátku 20. let 16. století, ve sporech mezi konzervativními a radikálními stoupenci utrakvismu, stál Matěj na straně radikálů a podporoval do úřadu administrátora Havla Caheru. Když Cahera po roce zásadně obrátil své dosavadní prolutherské stanovisko, vystoupil proti němu Matěj ostrým listem, za což byl od Cahery potrestán vězením. Krátce po propuštění (24. 10. 1526) se patrně uchýlil na panství Jana Dubčanského – v únoru roku 1528 se již účastnil zakládání jednoty habrovanských v Routce.

O třetí vůdčí osobnosti habrovanských, Václavu z Lilče, máme jen málo pramenných zmínek.²⁹ Pocházel z katolického prostředí, původně byl benediktinským bratrem ve vilémovském klášteře, později byl dokonce ustaven rektorem. Byl velmi vzdělaný, znal spisy církevních otců, díla Husova, Chelčického i současných evropských reformátorů, z jazyků ovládal mj. řečtinu a latinu. V náboženských otázkách zastával poměrně radikální stanovisko (duchovní služba Bohu, nikoliv tělesná, symbolické pojetí svátostí, odmítání církevní hierarchie a jiných „nálezků lidských“ atd.).

Nemáme pramenné doklady, za jakých okolností se Matěj Poustevník, Jan Dubčanský a Václav z Lilče setkali, na počátku roku 1528 je však nacházíme na panství Dubčanského při zakládání náboženského společenství. O vzniku jednoty máme zprávy od habrovanských i od jejich odpůrců. Sami habrovanští zdůvodňují vznik jednoty nutností, když se nezdařila jednání s různými skupinami kněží,³⁰ a „nuznou potřebou spasení“.

Na schůzi v Routce byli patrně stanoveni správci sborů (Šimon z Habru zmiňuje, že Matěj byl svěcen na biskupa a poté sám světil další kněze, tato zpráva

28) KRONIKA BARTOŠE PÍSAŘE: 142. Tentýž pramen také chválí Matějův ctnostný život: „Člověk jistě byl v boží naději dobrý, nábožný, bohobojný a na životu svém velmi příkladný, maje v sobě dary boží [...]. K chudým lidem také byl tak milosrdný, že sám od lidí pomoci časné a almužny svaté přijímaje, jiným z toho chudým a vězňům rád uděloval“ (IBID.: 143). Naopak bratrské prameny líčí Matěje spíše negativně: „Důvod při Matěji Poustevníkovi, kterýž nikdy žádnému poddán býti nechtěl, ale mezi kterýmiž prve byl, hned se s nimi nesrovnával, ale své obzvláštní učení mezi nimi vynášel, a potom opustiv ty, za posla božího se sám směle vůbec vyhlásil [...].“ (ODPOVĚĎ A ZPRÁVA: 54, citováno dle ODLOŽILÍK 1923: 4).

29) V souvislosti ze zakládáním sboru v Routce Václava z Lilče zmiňuje utrakvistický kněz Šimon z Habru (DOPISY O ROZDÍLECH VE VÍŘE: 361): „Divno mi jest to velmi do Václava, kmotra tvého, že v tom rouhání také jest, tomu rouhání v uši své jiti dal, ježto byl u jednoho kněze, ne pikarského ale božího, jenž jako palice byl na pikarty, totiž u dobré paměti kněze Matouše Suchana, na Písku, v Nymburce i jinde [...]“. Další prameny k životu a názorům Václava z Lilče zmiňuje ve své studii Hrejsa (HREJSA 1915). Hrejsa poměrně přesvědčivě dokazuje, že Václav z Lilče je autorem anonymního spisu *Naučení a ukázání věrným*, soudí také, že byl v přátelském styku s Benešem Optátem.

30) „Tehdy léta po narození syna božího MDXXVIII v neděli na konec masopusta v Routce v obecním sboru, kdež se takměř všickni bratři byli sešli, tu teprv starší svůj úmysl oznámili a na čem sami prve zůstali [...], toho všem jiným bratřím k bedlivému rozvážení a rozsouzení podali. A když to všickni spolu bratři předsevzavše bedlivě rozvážili a rozsoudili i také za slušnou a potřebnou věc k následování všem věrným a křesťanského náboženství v pravdě žádostivým, což před se starší vzali a na čem prve sami zůstali býti uznali, hned zase všickni jednomyslně starších žádali a prosili, aby ten úmysl předsevzatý s pomocí Pána všemohoucího beze všeho meškání konali a tím déle již neprodlevali“ (UKÁZÁNÍ V DVOJÍ STRÁNCE: 131).

však spíše vychází z negativně zaujatého pohledu Šimona na jednotu. Podobně motivované byly patrně zmínky o biskupovi Janu Dubčanském ze strany jednoty bratrské, viz pozn. 25). Sbory (působily zejména na Vyškovsku, ojediněle snad i v Čechách) fungovaly patrně podobně jako sbory švýcarské. Bohoslužby probíhaly zřejmě v neděli ráno a v některé svátky, svojí jednoduchostí se blížily bohoslužbě tábořské a švýcarským sborům.³¹ (Starší sboru se pomodlil krátkou modlitbu a Otčenáš, pronesl krátké kázání, v němž věřící vybídl, aby se zamysleli, dle slov svatého Pavla, zda jsou hodni účastnit se večere Páně, a připomněl shromážděným dobrodiní Kristovo. Poté přečetl část evangelia, v níž Kristus ustanovil eucharistii, a podával věřícím chléb a víno. Bohoslužba byla zakončena děkovnou modlitbou. V průběhu bohoslužby byly patrně zpívány písně o eucharistii a příslušné písně o Kristově životě.)³²

Podobně jako jiné náboženské skupiny snažila se i jednota habrovanských obhájit svou existenci (a vyvrátit pověst „sektářů“) a představit svou věrouku. Patrně roku 1530 povolal Dubčanský na své panství mladého tiskaře Kašpara Aorga, který zřídil v okolí Lilče tiskárnu (v tiscích označení *De monte Liliorum*), z níž vyšla většina spisů habrovanských. Vedle věroučných spisů a traktátů a dopisů polemizujících s jednotou bratrskou³³ zde bylo vydáno několik edicí kancionálů (viz dále).

Jak jsme již zmínili výše, činnost jednoty zůstala omezena regionálně (Vyškovsko, zejména okolí Habrovan a Lilče), i časově (1528–1536, poté patrně v ilegalitě do 50. let 16. stol.). Poté, co bylo Dubčanskému pod hrdelním trestem zakázáno pokračovat v náboženských aktivitách, došlo patrně k omezení čin-

31) Zkoumání náboženského života habrovanských je bohužel omezeno nedostatkem pramenů. Ze spisů habrovanských (např. UKÁZÁNÍ V DVOJÍ STRÁNCE: 197) víme, že habrovanští zavrhovali „nálezky lidské“, tedy „ustanovení kamenných neb dřevěných kostelův a klášterův, na jednání rozličných osob a okras kostelních [...] opět na chování mnoho kněží, mnichů s rozličnými řeholami a žáků, aby v kostelích a v klášterích podle rozdílu dnův a časův, také v rozličných přípravách, s rozličným zpíváním a na varhany hudením ve dne i v noci pánu Bohu tak sloužili, za lidi se pracovitě pánu Bohu modlili a jiní lidé aspoň v svátek sejdouce se, aby se v kostele podívali kněžskému neb mnichovskému v rozličné přípravě u oltáře obracování, také poposlouchali nerozumného latinského zpívání a na varhany hudení.“

32) O zpěvu při jednotlivých částech bohoslužby svědčí nadpisy u některých písní v kancionálech, např. „před posluhováním“, „u kázání“ apod.

33) Prvním tiskem byly patrně *Písničky křesťanské* (1530). Dále zde byly vydány věroučné spisy *Ukázání v dvojí stránce* (1533) a *Spis z Písem svatých sebraný* (1534), kancionál *Písničky pobožné* (1534) a *Písničky k náboženství křesťanství náležitě* (1535), posledním spisem byla patrně *Apologia* (1536). Podrobně o Aorgově činnosti viz VOIT: 61, 62. Kromě spisů vyšlých tiskem můžeme habrovanským patrně přisuzovat věroučné spisy, jež se dochovaly jen v pozdějších opisech (*Katechismus nový pravý křesťanský, Confessi, Kristiánské církve služebníkův o večeri Páně učení*, viz SBORNÍK KONFESÍ HABROVANSKÝCH, SBORNÍK PRACÍ CHELČICKÉHO A HABROVANSKÝCH, dále patrně spis Václava z Lilče *Naučení a ukázání věrným*, podrobně viz HANÁK 96–112. Nedochovaly se Dubčanského *Listové bratřím boleslavským poslaní i také jich odpovědi zase psané*, Knihopis č. K02120). Ze strany jednoty bratrské je pro poznání dějin a učení habrovanských zásadní spis *Odpověď a zpráva*.

nosti jednoty (Matěj Poustevník odešel kolem r. 1540 do Boskovic, Kašpar Aorg se odstěhoval do Norimberku), v menším rozsahu však tajně fungovala dále. Ještě v padesátých letech působil v Prostějově kloboučník Krutiš, údajný biskup jednoty habrovanských,³⁴ z této doby máme také zprávy o tajných tiscích habrovanských (patrně tištěny tajně Kašparem Aorgem, snad v Prostějově). Kusé zprávy z osmdesátých let 16. století se ještě zmiňují o skupinkách habrovanských.³⁵ V roce 1588 uvádí jezuita Václav Šturm habrovanské mezi náboženskými skupinami působícími v království českém,³⁶ které „o velebné svátosti nic nevěří, o ní posměšně mluví a jiné artikule bludné zastávají.“ Poslední zmínka

34) O Krutišovi se zmiňuje HANÁK 1928: 94–95 a NAVRÁTIL: 137–138. Jak uvádí Hanák, zprávy o Krutišovi se dochovaly v bratrských pramenech (AJB IX, f. 160a, bratrské nekrologium Fiedler: *Todtenbuch der Geistlichkeit der Böhmschen Brüder*, FRA, Vídeň 1863, s. 244–245). Cenným pramenem jsou *Přípisy plumlovské 1553–1559* (MZA rkp. č. 270, fol. 138a–138b, 299–300), kde je zmínka o tajných tiscích habrovanských a opis listu adresovaného Krutišovi. V textech jsou patrné nejasnosti ohledně potencionálních viníků, způsobené patrně i popíráním a záměrným klamáním ze strany obviněných. Zdá se spíše pravděpodobné, že tiskařská iniciativa se dala u Kašpara Aorga. Vzhledem k tomu, že tento pramen dosud nebyl otištěn, uvádíme jej v přepisu:

„Pánům starším prostějovským o mlynáře při městě Prostějově, o Martina Nožíře a Kašpara Aorga Moudří a opatrní páni přátelé a sousedé moji zvláště milí. Prál bych vám [nečitelné, pozn. MH]. Na jisté poručení Jeho Milosti pana teď vám posílám přípis listů od Jeho Velebnosti císařské Jeho Milosti učiněného a dnes této chvíle dodaného, kterémuž nač se vztahuje, vyrozumíte. Pak ačkoliv Jeho Milost neráčí věděti, aby kdo z mlynářův při městě Prostějově s impresy se obíral, neráčí i v tom na sebe podezření vrchnosti své dopustiti, že by psaní takové u sebe lehce vážití ráčil, ráčí poručeti, abyste všechny mlynáře, kteříž jsou ve mlejnech tu při městě buď i vaši služebníci, na rukojmí pod základ dostatečnej sebrali, aby jestliže kterej z nich pod jakejmžkoli způsobem toho se, jakž Jeho Velebnost císařská psáti ráčí, dopustil, více se nedopouštěl, tolikéž i Martin Nožíř. Poněvadž kolo Moučkově při uslejšeni je má, za mlynáře se počítá a v tom podezření jest. Také jako mlynářové i on na takové rukojemství aby vzat byl podle připsání Jeho Velebnosti císařské, jestliže jest kdo čeho se tu dopustil, aby se víc nedopouštěl. Což se pak Kašpara Aorga Impresora dotejče, ačkoliv v císařském psaní na mlynáře se vztahuje, poněvadž jest toho řemesla, u Jeho Milosti pána bez podezření není, i tolikéž jest poručeno, čeho vrchnost míti nechce, aby toho zanechal. A tolikéž na rukojmí jej jako i jiné vzítí máte, bylo-li jest co toho v již dotčeném psaní Jeho Velebnosti císařské se dotejče, toho víc aby nebylo, předkem na těžkost Jeho Milosti pána a potom na těžkost skutečnou těch, kterých by se dotejkalo. A takové rukojmí za ty všechny osoby i také, pod jakej základ je zručíte, rukojmí sepsati abyste dali a na rathauze chovali, vystoupil-li by kdo z čeho, aby Jeho Milost pán mohl to slušně ukázati, že jest to opatřiti ráčil, v čemž vůle jeho velebnosti císařské byla. O čemž vědouc nepochybují, že se v tom tak zachováte. Při tom vám [nečitelné, pozn. MH]. Date na Plumlově v sobotu den památný svatého Silvestra roku pomíjějšího 1558.

Cedulka v témž listu. A mimo toto opatření jeho milost pán ráčí psaní učiniti Jeho milosti kancléři království českého a toho se dotázati, aby jeho milosti bylo oznámeno zejména, kterej by to mlynář byl při městě Prostějově, na kterého se psaní jeho velebnosti císařské vztahuje. Však poptejte se pilně mlynáře drozdovského přítel jeho, jest zpráva, že by v Kojetíně nedávno bratří habrovanských písně vytiskl, pak byl-li by tu při témž Moučkově mlynáři drozdovským a tiskl je co z toho, ať více při městě Prostějově nebejvá a tím řemeslem se tu neobírá.“ V *Přípisech plumlovských* najdeme též list adresovaný Krutišovi, jenž ho nabádá k umírněnosti v náboženských otázkách.

35) Viz WINTER I: 304, zpráva z roku 1580, kde se líčí, že habrovanských je již nejméně ze všech sekt, nemají kostely a schází se nepořádně, kde a jak mohou. V Postile Martina Phidelpa Zámrského z r. 1592 (Knihopis č. K 07158, MZK Brno Sign. 96.763) je stručná zmínka o věřících, již „opět k jednotě ti k boleslavské, druzí k habrovanské, jiní k pecinovské“ náleží.

36) „Tak těchto časů, v království tomto českém, někteří slovou novokřtenci, jiní mikulášenci aneb plačtívi aneb pecinovští, jiní lilečtí aneb habrovanští, jiní pikharti, valdenští aneb boleslavští, kteříž o velebné svátosti oltární nic nevěří, o ní posměšně mluví a mnohé jiné artikule bludné zastávají“ (ŠTURM, Václav: *Rozsouzení a bedlivé uvážení velikého kancionálu*, 1588, B II. Knihopis č. 16007, KNM 36 A 19).

o lilečských pochází roku 1614 ze spisu *Pravda vítězí* bratra Matouše Konečného,³⁷ kde je jednota zmiňována již jako zaniklá: „[...] Bůh jim také nepožehnal, jakž to podnes vidíme: takže ani o lilečských, ani o táborských již neslycháme, aby kde kteří byli.“

Věrouka habrovanských a hymnografie

„Die Reformation ist in ihrem theologischen Bewegungsdrang zugleich eine Singbewegung“³⁸ (Johannes Block).

Jak známo, duchovní píseň sehrála v reformačním procesu zásadní úlohu, známý je pozdější výrok jezuity Adama Contzena, že Luther získal více duší skrze své písně, než prostřednictvím spisů a kázání.³⁹ Důležitost hymnografie pro teologii zdůrazňuje německý hymnolog Johannes Block. Block pojímá hymnologii jako disciplínu praktické teologie, oproti tradičnímu kriticko-historickému pohledu chápe duchovní píseň v kontextu hermeneutickém – kdy subjektem porozumění je zpívané slovo a objektem je sám vykladač. Prostřednictvím písně pak subjekt dochází k porozumění sebe samého. Toto pojetí dokládá na písních Martina Luthera a připomíná Lutherovu tezi o neoddělitelnosti „Singen und Sagen“.⁴⁰

37) KONEČNÝ, Matouš: *Pravda vítězí* tj. *Odpověď přímá na spis hanlivý, proti jednotě bratrské i jiným církvím evangelickým z rozličných psaní prvnějších, jakž Šturmových tak i jiných, v nově léta 1613 shromážděný [...]*, 1614, LVIII, LIX, LXII. Knihopis č. K 04283, KNM 37 B 6.: „Přirovnáváje Šturm předky naše k lilečským, v jejich drzosti a nepokojnosti, přičítá našim opět nepravé věci. Jako že novou sektu vyzdvihli, nové učení začali, nové a neobyčejné kněžstvo zřídili [...]“ Konečný naopak argumentuje tím, že bratři oddělení se habrovanských kritizovali: „Předně že lilečské naši slušně z toho neřádu obviňovali, poněvadž již předkové naši oddělili se byli od zavedení bludů i obcování bludům, a to před lilečskými dávno. Mohli tedy a měli ku pokojnému lidu a pravdu boží znajícimu, i pokojně a stále následujícímu, připojiti se [...]“ Dále se prý lilečtí provinili tím, že přijímali mezi sebe vyloučené členy jednoty bratrské: „Nadto příkoří rozličné z úmysla předkům našimi činili lilečtí, tak že vypadlce a převrácence, kteréž z sebe vypudili naši předkové, pro jejich bludy a hříchy vzpouzející, přijali mezi sebe a přední místa jim jako navzdůru bratřím mezi sebou dávali [...]“

38) BLOCK 1999: 13.

39) IBID.: 14.

40) „Gott hat unser hertz und mut frölich gemacht, durch seinen lieben Sohn, welchen er für uns gegeben hat zur erlösung von sunden, tod und Teuffel. Wer solchs mit ernst gleubet, der kans nicht lassen, er mus frölich und mit lust dauon singen und sagen, das es andere auch hören und herzu kommen.“ Citováno dle BLOCK 1999: 27. Podobný názor zastává hymnoložka Christa Reich (HYMNOLOGIE INTERDISZIPLINÄR: 113–129). Blockovo pojetí kriticky zkoumá hymnolog Andreas Marti, když se ptá, zda je Blockův koncept platný pro duchovní písně obecně (a dospívá k názoru, že nikoliv): „Welchen Lieder soll sich der ‚ausgelegte Ausleger‘ denn da aussetzen? Taugt Stille Nacht, heilige Nacht ebenso wie Gelobet seist du, Jesu Christ – und wenn nicht: warum denn nicht? Viele Menschen würden ja gerade bei Stille Nacht, heilige Nacht eine solche sie ergreifende und veränderte Subjekt-Objekt-Umkehrt erleben“ (MARTI 2000: 222).

Blockovo tvrzení o úzké spojitosti hymnologie a teologie nás vede k otázce, v jakém vztahu byla věrouka a hymnografie habrovanských. Byly kancionály habrovanských „jen“ dalším článkem v jejich tiskařské produkci a plnily primárně funkci teologicko-didaktickou, případně apologetickou? Nebo se jedná o tvorbu relativně samostatnou (viz také polemiky mezi badateli o věroučnou příslušnost nejstaršího zpěvníku, *Písničky křesťanské*), jež sledovala mj. cíle literárně-estetické?

Odpověď nám může přinést analýza 59 písní, jež se vyskytují jen v kancionálech habrovanských,⁴¹ i editorské zásahy do starších písní. Písňe jsou velmi různorodé jak rozsahem prezentované věrouky, tak jejím obsahovým a formálním ztvárněním. Vedle písní, jež mají charakter veršovaného traktátu či kázání (a zřejmě byly určeny spíše k soukromému studiu než ke společnému zpěvu při bohoslužbách), se vyskytují písňe s dominující funkcí apelativní, meditativně-reflexivní či apologetickou. Přesto nelze pominout, že věrouka prezentovaná v písňích úzce koresponduje s naukou obsaženou v habrovanských spisech věroučných.

Tak nalezneme v písňích **zdůrazňování autority Písma**: „Písmo o mši nic nepraví, / ani nás k ní nenabízí, / ale oběť Pána Krista / jest z obojího Zákona.“⁴² V písni Radujte se všickni věrní slovem božím osvícení (úprava staré písňe Radujme se všickni nyní činíc pokorné zpívání, nejstarší zápis v *Jistebnickém kancionálu*) je věrnost Písmu znakem pravověrnosti věřících. Zatímco praví učedníci Ježíšovi jsou „slovem božím osvícení“, biskupové, kněží a farizeové vyhání Kristovy učedníky z měst, „aby pravdy nekázali“ a „dí-li co proto někdo jim, / že odporují Písmu tím, / hned více neobcují s ním“. V závěru je obsažena prosba ke Kristu, aby uchoval pravověrnost svých věrných: „Milý Ježíši vzkříšený, / jenžs byl pro nás umučený, / zachovej nás při svém Čtení.“ Autorita Písma bývá zdůrazňována také konkrétními odkazy na pasáže z Písma či jeho parafrázy: „Svatý Jan evangelista, / věrný svědek Pána Krista, / hned v své kanonice první, / v druhém jejím položení, / všem hříšným již se kajícím, / smilování hledajícím, / prostředníka ukazuje, / oběť svatou oznamuje. [...] Svatý Pavel v epištole, / k židům v deváté kapitole, / figury kněžstva starého, / v obětování jeho. //

41) Jejich seznam uvádíme v databázi hymnografie habrovanských (is.muni.cz/th/13963/ff.../Dizertace_Marie_Hanzelkova_final_final.txt) [citováno dne 15. 2. 2012]. Vzhledem k některým nedochovaným starším hymnografickým pramenům (zejm. bratrské kancionály z let 1505 a 1519) i k možnému přejímání z orální tradice nelze písňe jednoznačně identifikovat jako nově složené, lze však na to usuzovat, zvl. u písni příznakových po stránce tematické či obsaženou věroukou.

42) „Kdež lid nyní o mši mluví, oběť za hříchy rozumí“, podobně na Písmo odkazuje také píseň Zpívejmež všichni vesele o té oběti nebeské.

Kněžství Pána Krista věčné, / obětování milostné, / svrchu v nebi vypisuje, / všem kajícím vyjevuje⁴³ (toto konkrétní odkazování na citáty z Písma je typické zvláště pro písně, jejichž pravděpodobným autorem je Beneš Optát, viz HANZELKOVÁ: 2012). Kromě těchto přímých odkazů nalezneme v písních množství biblických, většinou starozákonních, odkazů ve funkci exemplar (vedle známých postav, jako je král David, prorok Daniel, Mojžíš či Tobiáš, např. Náman, král Manafes). Biblické postavy a události jsou často aktualizovány, většinou v kontextu pronásledování věrných pro pravdu Kristovu.

V otázce božské Trojice se habrovanští, jak podotýká Hanák (HANÁK 1928: 282) v podstatě neodchylovali od věrouky katolické, příznaková je však **akcentace osoby Krista** a zdůrazňování jeho absolutní role pro lidskou spásu (včetně učení o ospravedlnění z víry). V písni Chval každý srdcem, ústy je nejprve vyložena Kristova dvojitá přirozenost: „Tento Ježíš Pán byl dvojího přirození, / z strany člověčenství nebyl otci rovný, / neb se počal i narodil z panny, / syn člověka, kterýž prve nebyl. / V strany božství rozuměj otci vždycky rovný, / jediná podstata, osobou rozdílný, / věz důstojně společenství poddal, k práci na smrt, neublížil božství.“ Dále je objasněn vztah mezi oběma božskými osobami: „Hlava Krista Ježíše jest Bůh všemohoucí, / Kristus hlava naše jest obživující, / v něm jsouc živí Boha znají, / věrní skrz Ježíše v nebe přístup mají.“⁴⁴ Po vysvětlení Kristovy spasitelské role ústí píseň v myšlenku ospravedlnění z víry: „Věda, že jest Kristus za smírci postaven, / každý z víry v něho spravedliv učiněn, / drž se již Krista základu, / nabudeš milosti, teď máš z Písma radu.“⁴⁵ Nauka o ospravedlnění na základě víry se často prostupuje s učením o svátostech, zejména o večeři Páně. I zde habrovanští vyznávají, že zásadní je víra v Krista. Jen na základě této víry mohou věřící opravdově, duchovně přijímat Krista: „Ti tě sami přijímají, / kdož v tě právě uvěřují, / a tě jistě požívají, / kdo z víry drží naději.“⁴⁶

Prezentace učení o ospravedlnění z víry byla také zřejmě důvodem některých editorických zásahů do starších písní. Nejvýrazněji je patrná v úpravě písně Přišel čas utěšený.⁴⁷ Píseň zpracovává téma narození Páně, její nejstarší dochova-

43) „Kdež lid nyní o mši mluví, obět za hříchy rozumí.“

44) Teze o tělesném bytí Krista ve světě v jeho věrných koresponduje s myšlenkou Kristova království v jeho věrných, jak je rozvedena ve spise *Naučení o království Kristovu* (NAUČENÍ: 344).

45) Učení o ospravedlnění skrze víru najdeme i v dalších písních habrovanských. V písni Chvála Bohu nejmocnějšímu je v závěru obsažena prosba ke Kristu „Dejž šťastně, / ať bychom tě srdečně / následujíc z víry / tak došli, / v život věčný vešli.“ Podobnou invokaci nalezneme i v písni Ježíši ctný pomazaný, růže božské milosti: „K tobě Kriste, / hříšní jistě / své útočiště mají. / V víře pravé neomylné / po vše časy úfají. // V spasitele / tě samého, / neb sic není jiného, / co by jim mohlo pomoci / z hříchů jejich, / muk pekelných, / než milost tvá, / jenž se dává / v víře tě vzývající.“

46) Píseň Aj všickni věrní povstaňme, vírou na Krista popatřme.

47) Podobné, byť ne tak výrazné, editorické zásahy najdeme v písních Spasitel náš pán Bůh všemohoucí, Bože otče

ný záznam nalezneme v tzv. *Miřinského kancionálu* z roku 1522. Habrovanští ji zařadili do dvou svých kancionálů (P1534, HK), ovšem s výraznými změnami. Zkrátili úvodní část písně, pojednávající o Kristově narození, jak je líčeno v evangeliích (elipsa 6 strof), u pěti strof provedli nahrazení vlastním textem, jenž prezentuje učení ospravedlnění z víry, a na závěr vložili tři nové strofy. Tak byla oslabena biblická stránka textu a naopak posíleno věroučné poslání. Pro srovnání uvádíme ukázky z obou verzí písně, s nejvýraznějšími úpravami⁴⁸:

(P1534, HK)

„Dal se obřezovati
a beze vší viny
krve své ucediti,
chtě zákon naplniti,
všem za příklad býti.

Těm, kdož ho následují,
aby tak činili,
podruhé se zrodíce
maličci vždy byli,
všem zlostem zemřeli.

**V pokoru se oblékajíc
z lásky všem sloužili
a z víry spravedlnosti
boží docházeli,
tak zákon plnili.**

Jenž nezahanbuje
člověka nižádného,
kdož jí následuje
slibům božím věře.

(M1522)

„Dal se obřezovati,
synáček jediný,
krve své ucediti
ráčil pro křestany,
strast bolest trpěti.

Králové s svými dary
k němu jsou přijeli,
zlatem, mirhou, kadidlem,
tím ho darovali,
jemu se klaněli.

Klanějmež se my jemu,
stvořiteli svému,
tu poctivost činíce,
jemu se modlíce,
Bohu vždy sloužíce.

Ježíši pane Kriste,
jenžs byl malé dítě
v té veliké pokoře
na světě obcuje
a nás témuž uče.

z veliké milosti, Pozorujeme všickni lidé, Chval svého stvořitele všecko pokolení a Majíc v srdci radost, utěšení. V písních je zdůrazňována klíčová role Krista pro spásu člověka a nezbytnost víry, jež věřící ospravedlňuje a zbavuje hříchů.

48) Domníváme se, že výskyt takto výrazných editorských zásahů, začleňujících do textu reformační učení, je dalším argumentem pro zodpovězení otázky provenience kancionálu *Pisničky křesťanské*. Jirečkova teze o utrkvistickém původu kancionálu neodpovídá editorským úpravám písní po věroučné stránce.

Na tom gruntu záleží
všech věrných spasení,
kteréhož docházejí
skrz v Krista věření
bez svých zasloužení [...].“

Řka učte se ode mně
té svaté pokoře,
nebt jsem tichý a pokorný,
chci, abyste byli
vy ke mně podobní [...].“

Nejnámějším prvkem učení habrovanských je **učení o svátostech**, vysvětlení této věrouky věnují habrovanští ve svých spisech nejvíce prostoru, pro ni byli také nejčastěji viněni z kacířství. Habrovanští, shodně s učením Zwingliho, uznávali jen dvě svátosti, křest a večeři Páně, chápali je v duchu švýcarské reformace pouze jako znamení věcí vnitřních, duchovních (odmítali tedy zásadně transsubstanciaci).

Většinou je v písních pojednáváno o eucharistii, místy ale nalezneme i prvky obecného učení o svátostech. V písni Pán Bůh slovo otci rovné (dle Blahoslavova *Rejstříku* se jedná o píseň tábořských husitů, nejstarší záznam písně se vyskytuje v *Kolínském kancionálu* z roku 1517), provedli habrovanští editorský zásah. Je zdůrazněna služebná funkce svátostí, nezbytnost víry („řády svaté“ nejsou samy o sobě autoritou, spíše jako služebný prostředek k povzbuzení víry), oproti starším variantám písně je také vypuštěn počet uznávaných svátostí:

(P1530, P1534)
„Víry články všechny stránky
cele vyznávejme.
**Řádů svatých víře třebných
těch nezamítáme,
těž svátostí**, jenž z milostí
spasitele daný **k službě**,
řádne požívejme.“

(M1522)
„Víry články všechny stránky
cele vyznávejme:
Sedm svátostí, jenž z milosti
spasitele dané **cele**,
řádne přijímáme.“

Komplexně se tématu eucharistie věnuje pět písní, jejichž pravděpodobným autorem je Beneš Optát,⁴⁹ a další dvě písně, pravděpodobně provenience habrovanských (Aj všichni věrní povstaňme, Kriste pravý živý chlebe). Učení o eucharistii bylo hlavním předmětem editorských zásahů habrovanských do písní převzatých ze starší hymnologické produkce (zejména utrakvistické, u písní bratrských jsou změny minimální). Nejvýraznější jsou editorské úpravy u písně Jezu

49) Písně Znamenej lidé věřící v tomto nyní roztržení, Znamenej ó duše věrná, Kdež lid nyní o mši mluví, Zpívejme všichni vesele, Kněže věčný pane Jezu Kriste, podrobněji se písním Optáta věnujeme v samostatné studii (HANZELKOVÁ 2012). Jako první na Optátovo pravděpodobné autorství upozornil Kouba (KOUBA 1988: 48).

Kriste štědrý kněže. Habrovanští ji, patrně pro její obecnou oblibu a respektovanost, zařadili do všech edicí svých kancionálů (s výjimkou *Písniček 1535*, jež mají spíše funkci dodatku k předchozímu kancionálu). Úpravy se týkají zejména pasáží o transsubstanciaci (ty jsou nahrazeny symbolickým pojetím eucharistie), je také vynechána zmínka o odpuštění hříchů skrze přijímání svátosti. Habrovanští vypustili i přihlášení se k svatému společenství křesťanů a invokace Matky boží, nebeských andělů a svatých.

(Jist.)

„Jezu Kriste štědrý kněže,
s Otcem Duchem jeden Bože,
tvoje štědrost naše zboží
z tvé milosti.

A tys nynie zde před námi,
tvé tělo trpělo rány
za ny za hříšné křesťany.

Tys ráčil **v nás** přebývati,
chléb vezdejší chtěls náš býti,
chtě nás tudy obživiti.

Ó dobroto tvá k nám božská,
ó milosti tvá předivná,
dáváš nám chléb z tvého těla.

Dals krev štědře vytočiti
a tu nám dnes dáváš píti
chtě nás tudy obživiti.

Věru nám se velmi dáváš,
svú milostí k nám plápoláš,
že nás tak sobě všechny máš.

Tak ses s námi chtěl jednati,
že svůj život nám chtěl dáti,
smrti naší odolati.

(P1530, P1534, HK)

„Jezu Kriste štědrý kněže,
s Otcem Duchem jeden Bože,
tvoje štědrost naše zboží
z tvé milosti.

A tys slíbil býti s námi,
tvé tělo trpělo rány
za nás za hříšné křesťany.

Tys ráčil **zde** přebývati
a chléb vezdejší chtěls býti,
dals se divně požívati.

Ó dobroto tvá k nám božská,
ó milosti tvá předivná,
dáváš nám bohatství mnohá.

Dals krev štědře vytočiti,
dal jsi duchovně ji píti
chtě nás tudy obživiti.

Věrně se nám divně dáváš,
tvou milostí k nám plápoláš,
že nás sobě tak vzácné máš.“

Nebs se chtěl s námi sjednati,
že svůj život chtěls nám dáti,
smrti naší odolati.

Věru drazes nás vykúpil,
pro nás mra svú duši vypustil,
a tak nám věrně poslužil.

Tohos paměť nám ostavil,
tvé tělo nám připravil,
chléb vezdejší aby náš byl
z tvé milosti [...].“

Jistě drazes nás vykoupil,
pro nás mra svou duši pustil,
a taks nám věrně posloužil.

Tohos zde paměť zůstavil,
chléb a víno jsi připravil,
aby užitky oznámil
v těžké smrti [...].“

Většinou habrovanští užívali u nevyhovujících pasáží strategii vypuštění či pozměnění. Pozměnění volili zejména v případech, kde by vypuštěním byla narušena koherentnost textu. Tento postup je užit například u písně Umučení našeho pána milostného. Kompozice písně je založena na rozjímání jednotlivých událostí Kristovy poslední večeře, zatčení a umučení. Téma poslední večeře je u habrovanských ponecháno, ovšem tak, aby byl akcentován její symbolický charakter. Současně je poněkud oslaben umělecký účinek textu (vypuštění motivu zarmoucených apoštolů, které Ježíš napájí vlastní krví):

(K1517, M1522, HB1538)
„[...] Ježíš když jest večeřel,
své tělo rozdával,
apoštolý smutné své
svou krví napájel.“

(P1530, P1534, HK)
„[...] Ježíš když jest večeřel,
vzavši chléb jej lámal,
na památku smrti své
i kalich píti kázal.“

„Utravvistická“ varianta písně je totožná ve všech třech soudobých hymnografických pramenech, tedy v *Kolínském*, tzv. *Miřínského* a *Havlíčkobrodském kancionálu*. Editor habrovanských kancionálů záměrně pozměnil starší záznam písně. Vzhledem k tomu, že podobné úpravy jsou provedeny poměrně důsledně už v *Písničkách křesťanských* z r. 1530, lze s vysokou pravděpodobností usuzovat, že i tento kancionál z lilečské tiskárny, o jehož konfesionální příslušnost byly dlouho mezi badateli vedeny spory,⁵⁰ je dílem habrovanských.

50) Jako první provedl analýzu kancionálu, byť jen zběžně, ve své monografii Jireček, jenž se také kriticky vyjadřuje k připisování editorství jednotě habrovanských: „Sborník tento, poněvadž tištěn jest v Lilči, posud pokládán jest za kancionál sekty Habrovanské či Lilečské; leč domněnka tato probráním obsahu ukazuje se býti mylnou“ (JIREČEK 1878: 18). Autorita Jirečkova (nejen jako historika a hymnologa, ale i jako objevitele tzv. *Habrovanského kancionálu*) vedla k pozdějším spekulacím o tom, která náboženská skupina edici vytvořila, a o věroučné /ne/vyhraněnosti kancionálu). Zatímco Odložilík a Hanák (ODLOŽILÍK 1923: 69, HANÁK 1928: 121) se přiklonili k jakémusi kompromisu (kancionál dle nich vznikl v prostředí některé radikálnější skupiny moravských utravvistických

Výrazně se habrovanští odlišovali od věrouky církve římské a utrakvistů (a částečně i prvotní nauky bratří, např. v otázce kněžství) v ostrém **odsudku „nálezků lidských“**. Kritika nedobrých Kristových kněží a správců je například předmětem písně Ó Pane náš, jenž jsi v nebi. V invokaci ke Kristu je vyjádřena stížnost na kněze i církev, jež se dostala v důsledku zaprodání od „biskupa Silvestra“ pod nadvládu světa. V kontrastu k tomu je zdůrazněna chudoba Krista a jeho učedníků: „Někdy spravedlivost byla, / čistota i bázeň, / při kněžích ta víc nebyla, / než zlost i nekázeň. / Prve mnohá milostivost / a již náramná ukrutnost / hada ukrutnější. // Odchází všecka okrasa / od duchovních správců, / čehož jest zboží nákvasa, / jehož všechno hlásí. / Kterak z cesty pobloudili / a od pravdy se vzdálili, / v řádu svém nestojí. // Všudy jest již rozdvojení, / dobře se neděje / skrze zlých správcův svedení, / tudy se to děje. / Sůl přišla mezi včeličky / a vlci dáví ovčičky, /⁵¹ neníť správy věrné.“ Nepravá, tělesná služba Bohu, škodlivé ctění Matky boží a svatých obrazů je tématem písně Pane Kriste, rač svou pomoc dáti: „Mnozí nemajíce na tom dosti, / ale trvají předse v své zlosti, / jinam se vždy utíkají / že se Bůh z své neucty hněvá, na to nic nedbají. // A v tom se převelmi omýlili / nutíc by k Matce boží volali, / v nouzi opustíce Boha, / jenž každému věrnému / v potřebě spomáhá jemu. // Již nyní ten obyčej vždy mají, / k rozličným svatým vždycky volají / a to někdy k nejistým / a zvlášť k obrazům němým, / hluchým slepým, nečitelným.“ V písni Aj nyní čas kající člověku hříšnému, která varuje před „smrtí v mor“ a vybízí adresáta k pokání, je zase kritizováno zaopatřování umírajících a zpověď: „Než až již nemoc těžká tuť, nemocný vzdychá, / hory doly tu slibuje a na kněze se ptá. // Kněz mu nic neprospěje, olej ani svátost, / zpověď falešná zavede, / učiní k peklu most.“

V **učení o církvi** se hymnografie habrovanských soustředí spíše na negativní obraz církve, „království Antikrista“. Pravá církev Kristova, ve smyslu Kristových věrných (viz druhé pojetí církve, jak je ukázáno ve spisech habrovanských), je znázorněna veskrze v relaci k Antikristu. Motiv boje věrných s Antikristem je silně akcentován, pojednává o něm 8 písní pravděpodobně nově vytvořených.⁵² Narozdíl od spisů habrovanských se zdá být v písních Antikrist pojat šířeji, nikoliv jen jako metafora „papežské církve“ (v tomto jsou naopak radikálněj-

kněží), pozdější badatelé (ČAPLOVIČ 1955: 80, KOUBA 1988: 42) soudí, že se jedná o první, ideově ne ještě příliš vyhraněný, pokus o vlastní zpěvník.

51) Obraz „soli mezi včeličkami“ a „vlků dávicích ovčičky“ nalezneme také v bratrské písni Ach ach auvech na mé hoře, na niž píseň melodicky odkazuje. Je možné, že se habrovanští bratrskou písní inspirovali. Obě písně si jsou podobny tematicky (kritika soudobého stavu církve a církevní hierarchie), bratrská kritika je tvrdší a expresivnější.

52) Písně Nermutmež se bratři milí, jenž trpíme ve vězení, Ó Bože všemohoucí, spomoz mi smutnému, Ó pane náš, jenž jsi v nebi, Pane Kriste, rač svou pomoc dáti, Pohleďž, Bože a povstaň, Svízel, úzkost i trápení, Ukřižovaný Kristus požehnaný, Vězňové všickni tovaryši milí.

ší některé písně bratrské, které Antikrista přímo ztotožňují s římskou církví a papežem).⁵³ Takovéto širší pojetí je vyjádřeno v písni Nermuťmež se bratři milí: „Antikrist pak nic jiného není než odpor k pravdě. Kdož ji tupí a sužují / toť jsou jeho holomci.“ V písniích poměrně hojně nalezneme motivy pronásledování úzké skupinky Kristových věrných Antikristem a jeho následovníky: „k mocným nás oblouzeje / statku hrdla zbavit chtěje“⁵⁴, „ej již námi postrkají / z obydlí vypovídají“⁵⁵, „dávnoť již přišel / i s mořem i s Dunajem / také s mečem / mnohé spáliv / mnohé stopiv / rozličné smrti činiv“⁵⁶, „již téměř všecky otrávil předivnou chytrostí / krále a také lid zmámil svou ošemetností“.⁵⁷ Kristovi učedníci mají snášet tyto útrapy trpělivě, následujíc příklady z Písma, posílení modlitbou a „Čtením“.

Můžeme tedy konstatovat, že hymnografie habrovanských je poměrně úzce spjata s jejich věroučnými spisy. Písně obsahují typické prvky jejich věrouky, věroučně je také motivována většina editorských úprav starších písní (včetně písní obecně rozšířených a oblíbených, např. Jezu Kriste štědrý kněže). Současně však nelze opominout, že repertoár kancionálů je velmi různorodý, a to i po stránce věroučné. Vedle písní teologicky inspirativních a myšlenkově hlubokých (např. píseň Požehnaná Trojice přeslavná, písně Optátovy) najdeme i texty ilustrující teprve neumělou krystalizaci věrouky, texty přímočaře moralistní či prvoplánově naivní.⁵⁸ Celkově lze říci, že hymnografie habrovanských je integrální součástí písemnictví této náboženské skupiny. Dominuje funkce teologicko-didaktická, u části písní poněkud na úkor kvality literárně-estetické. Písně, jež obsahují typické prvky nauky habrovanských, se nám nepodařilo dohledat v soudobých či pozdějších pramenech. (Výjimkou jsou dva drobné tisky vydané v Náměšti roku 1534,⁵⁹ patrně ve spolupráci s Kašparem Aorgem). Specifická

53) Např. píseň Chvaliž nyní každý věrný (zařazena v kancionálech habrovanských a v *Rohově a Ivančickém kancionálu*, dle Blahoslavova *Rejstříku* je autorem písně Lukáš Pražský) konkretizuje Antikrista takto: „Nehledejmež my ho v Turcích, / v národu v tom nevěrném, / anižto v krajinách judských / v rozpravení bláznivém. // Jižť kraluje a panuje / dobyv města svatého, / vyvyšuje i protiví, / došel úřadu každého, / jsa ohavnost i prznilost / v svatém již stojí městě.“ Podobně v písniích habrovanských nenajdeme tak ostrou kritiku římské církve jako v některých písniích bratrských: „Dějť se přísahy křivé, / cizoložstva i lži lstivé / v té církvi bláznivé.“ (Ach ach auvech na mé hoře, *Rohův a Ivančický kancionál*), „Papež, kardinálové, / mniši i biskupové / nicť nespomohou / lživou mocí svou“ (Znamenej světe bludný a nepravý, *Rohův a Ivančický kancionál*).

54) Svízel, úzkost i trápení.

55) IBID.

56) Nermuťmež se bratři milí, jenž trpíme ve vězení.

57) Pohleďž Bože a povstaň.

58) Například písně Chvála Bohu nejmocnějšímu, Kriste pravý živý chlebe – postupné formování věrouky, Kdož jest srdce dbalého, Mámeť na to pilně pomysliť – morálně-apelativní, Požehnejmež stolu svého – naivní jednoduchost.

59) *Písničky čtyři evangelické z evangelium svatého Lukáše*, český tištěný zpěvníček, ed. Jan Pytlík z Dvořiště, Knihopis č. K02361, *Písničky*, český tištěný zpěvníček, ed. V. Hlaváč, sign. KNM 27 F 57.

věřouka i „kacířské renomé“ habrovanských patrně zabránily přijetí těchto písní do zpěvníků jiných konfesí.

Edice kancionálů jednoty habrovanských, repertoár a jeho provenience

V současnosti máme dochovány čtyři edice kancionálů z lilečské tiskárny, není však vyloučeno, že hymnografická činnost jednoty byla širší. Badatelům je nejdéle známý kancionál *Písničky křesťanské* (1530),⁶⁰ o jeho provenienci jsou však dosud vedeny spory (viz pozn. 50). Zatím nejpresnější analýzu obsaženého repertoáru provedl ve své studii Kouba.⁶¹ Kancionál dle něj obsahuje 2/3 repertoáru české reformační kostelní písně, jako možnou přímou předlohu vidí tzv. *Miřinského kancionál* 1522 a ztracený bratrský kancionál 1519. Koubova zjištění můžeme ještě poněkud zpřesnit zjištěním nejstaršího záznamu písně. Ze 143 písní kancionálu jich 12 najdeme již v hymnografických pramenech z 15. století, 28 v bratrských *Písničkách* z r. 1501, 1 je uvedena v tzv. *Franusově kancionálu* z r. 1505. 26 písní nalezneme v rukopisném tzv. *Kolínském kancionálu* z r. 1517, 15 písní v tzv. *Miřinského kancionálu* 1522. 24 písní nalezneme až v pozdějších pramenech.⁶² Zbytek repertoáru, 21 písní, není v pramenech do r. 1550 doložen vůbec, jedná se tedy buďto o písně nově složené (chápáno v dobovém kontextu i jako písně přepracované či přeložené), nebo přeжатé z nedochovaných hymnografických pramenů, příp. ústní tradice.

Repertoár (celkem 143 písní) je řazen „de tempore“.⁶³ Největší oddíl (asi čtvrtinu zahrnutého repertoáru) tvoří písně o Kristově životě, dále písně obecné (mezi nimi i oddíl 11 písní Klimenta Bosáka, jedná se o jejich nejstarší uvedení)

60) Kancionál zmiňuje již Jungmann (JUNGMANN 1825).

61) Dle Kouby se 93 textů (65 %) vyskytuje v tzv. *Miřinského kancionálech* z r. 1522 a 1531, 77 (53 %) v rukopisných utrakvistických kancionálech *Kolínském* a *Havlíčkobrodském*, 86 písní (60 %) v bratrských kancionálech 1501 a 1541. KOUBA 1988: 41–43.

62) 17 písní se vyskytuje v tzv. *Miřinského kancionálu* 1531, po 1 písní nalezneme v kancionálech *Vodňanském*, *Havlíčkobrodském* a *Litoměřickém*, v *Hlaváčově zpěvníku* z r. 1534 a v *Cantiones*, 2 jsou zařazeny v tzv. *Ivančickém kancionálu*.

63) Jak upozorňuje Kouba, tematické uspořádání repertoáru de tempore je patrně českým specifíkem, v německých kancionálech se objevuje až roku 1558, zřejmě pod českým vlivem. V bratrských *Písničkách* 1501 je řazení písní dle běhu církevního roku provedeno ještě nepříliš důsledně, systematicky je provedeno až v *Miřinského kancionálu* 1522. Přestože se *Písničky křesťanské* silně inspiroují *Miřinského kancionálem*, v oddílech a jejich řazení se poměrně liší (chybí např. písně O svatých a Matce boží, O sedmi hříších, naopak je zařazen oddíl písní O slovu božím, O večerí Páně, písně „Na Otčenáš a Věřím“ atd.).

a písňe na obzvláštní časy dne i noci.⁶⁴ 56 % (81 písní) repertoáru *Písniček křesťanských* je shodných s repertoárem kancionálů jednoty bratrské (vyskytuje se v některém ze tří dochovaných zpěvníků jednoty bratrské, v *Písničkách* 1501, v tzv. *Rohově kancionálu* 1541 či *Ivančickém kancionálu* 1564). Skoro 3/4 repertoáru *Písniček křesťanských* (104 písní) najdeme v některém z dobových utrakvistických kancionálů (rukopisný kancionál *Kolínský* 1517, *Vodňanský* 1537, *Havlíčkobrodský* 1538, *Poličský* 1545, tištěný tzv. *Miřinského* 1522, 1531). Toto vysoké procento společného repertoáru podle nás nepoukazuje na utrakvistickou příslušnost zpěvníku, jako spíše na dobový úzus přejímání hymnografického materiálu – utrakvistické a bratrské zpěvníky představovaly (vedle starších písní, většinou husitských, či překladů, zejména z latinských předloh) neopominutelný zdroj českých duchovních písní. Analýza zahrnutých písní a zejména editorických úprav motivovaných věroučnými rozdílnostmi naopak svědčí spíše o tom, že kancionál vznikl v prostředí jednoty habrovanských, přestože oficiálně proklamuje svůj univerzální, nadkonfesijní charakter.⁶⁵

Kancionál *Písničky pobožné a pravé křesťanské* (1534) je badatelům znám až od r. 1955, kdy o jeho existenci informoval slovenský hymnolog Ján Čaplovič.⁶⁶ Jak je uvedeno výslovně v titulu a předmluvě,⁶⁷ *Písničky* 1534 jsou druhým editorickým počinem z lilečské tiskárny, což je dalším argumentem pro hypotézu, že *Písničky křesťanské* 1530 jsou provenience habrovanských. Zpěvník celkově obsahuje 169 písní, z toho 115 bylo přejato z předchozího kancionálu, 19 písní

64) Konkrétně jsou v kancionálu zahrnuty tyto oddíly: Písňe adventní (7), O narození Páně (8), O umučení Páně (8), O vzkříšení a vstoupení Páně (15), O Duchu svatém (7), O svaté Trojici (3), O církvi svaté (3), O slovu božím (3), O večeři Páně (6), O pokání (1), O smrtelnosti, smrti a soudném dni (6), Na Otčenáš (3), Věřím (3), Na příkázání (3), Písničky obecné – o životě ctnostném, o dobrodiní božím (15), O protivěnství (4), Písňe na časy obzvláštní dne i noci (10), „jiné písňe potřebné o rozličném dobrodiní božském“ (3), Písničky utěšené od Klimenta někdy kazatele hradeckého složené (11), dále 22 písní bez specifikace tématu.

65) Výraznější rozdíly mezi verzemi v utrakvistických kancionálech a *Písničkách křesťanských* 1530 nalezneme u písní Pán Bůh slovo otci rovné, Přišel čas utěšený, Veselýt nám den nastal, Majíc v srdci radost utěšení, Umučení našeho pána Jezu Krista, Umučení našeho pána milostného, Kristus syn boží narodil se nyní, Spasitel náš pán Bůh všemohoucí, Za císaře Augusta, Jezu Kriste štědrý kněže, Radujme se všichni nyní, Seslání ducha svatého, Již slunce z hvězdy vyšlo, Všemohoucí pane cos na mne dopustil. Většinou se jedná o odlišnosti odrážející jiné věroučné stanovisko (zejména otázka přítomnosti Krista v eucharistii či svátosti obecně, mariánská úcta či úcta ke svatým), v některých písních se zdají být změny motivovány i rozdílnými estetickými faktory (např. oslabení emocionalita v *Písničkách křesťanských*).

66) O svém objevu Čaplovič referuje jen okrajově ve své studii o hymnografovi Janu Sylvánovi (ČAPLOVIČ 1955: 80), když v pozn. 24 uvádí: „Kancionál z r. 1530 Jireček v Hymnologii (str. 18) a po něm aj iní nechceli uznať za kancionál Habrovanských, ale neprávom. Kancionál z roku 1534, dosiaľ úplne neznámy, našiel som v Ev. cirk. knižnici v Bratislave (V. teol. 4154) a v jeho titule výslovne stojí „opět po druhé imprimované“. O pomere oboch týchto vydaní i o ďalšom, vyhlasovanom dosiaľ za jediný habrovanský kancionál chcem písať obsérnejšie pri inej príležitosti.“

67) „Písničky pobožné a pravé křesťanské / ke cti a chvále boží na žádost mnohých lidí / opět po druhé imprimované / s přidáním jiných a s vyloučením méně potřebných [...]“ (PÍSNÍČKY 1534).

naopak zařazeno nebylo. Repertoár jednotlivých oddílů byl mírně rozšířen (zejména v oddílu O protivenství, O večeri Páně, nově byl zařazen oddíl O smrti a soudném dni). Kancionál dokládá preciznější editorskou práci (včlenění nových oddílů, obměna repertoáru, další editorské úpravy).

I další kancionál, *Písničky k náboženství křesťanskému náležitě* (1535), byl objeven až Čaplovičem v pol. 20. století. Zpěvník obsahuje jen 61 písní, zřejmě se jedná o, poněkud ve spěchu vydaný, dodatek k *Písničkám* 1534 (žádná z obsažených písní se nevyskytuje v *Písničkách* 1534, písně a oddíly jsou řazeny poměrně nahodile). Zřetelná je větší konfesijní vyhraněnost (19 písní můžeme pokládat za hypotetické novum habrovanských) a tendence k zařazování písní bratrských hymnografů. Nově jsou zařazeny 4 písně, variace na biblická kantika, jejichž pravděpodobným autorem je Beneš Optát.⁶⁸

Tzv. *Habrovanský kancionál* (rok vydání neznámý, pravděpodobně 1536 či 1537), objevený Jirečkem (JIREČEK 1878: 23), byl až do Čaplovičova objevu *Písniček* 1534 a 1535 přijímán jako prokazatelně jediný zpěvník habrovanských. Kancionál je dochován fragmentárně, zachovaný repertoár tvoří okolo 210 písní (vč. fragmentů), původní počet byl, jak soudí i Kouba (KOUBA 1988: 46–48), asi 260–270 písní. Oproti předchozím kancionálům habrovanských zde nalezneme 40 přírůstků, z nich 13 písní se vyskytuje jen v tomto prameni. Tematicky je členěn podobně jako *Písničky* 1534, oddíly jsou však podstatně rozšířeny a jsou sem zařazeny i písně z *Písniček* 1535. Editorovsky je kancionál nejpečlivěji zpracovaný, konfesně nejvyhraněnější (obsahuje mj. 5 písní „o nebeském chlebu“, pravděpodobně Optátových).⁶⁹

Kromě těchto dochovaných edicí kancionálů se nachází v Knihovně Národního muzea (KNM 27 A 37, Knihopis č. 001067) **fragment** (2 listy), dle Kouby patrně „zlomek závěrečné části lulečského zpěvníku v jeho poslední redakci“ (KOUBA 1988: 48).⁷⁰

Historik **Joseph Theodor Müller se v roce 1931 zmiňuje o existenci kancionálu s datací 1545**: „1545 erschien ein Gesangbuch ohne Angabe des Druckortes, das als ein habrowanisches angesehen werden muss.“⁷¹ Dle Müllera se

68) Písně Když Alžběta mateř Páně, Zachariáš němý pro nevěru, Při Kristově narození, Simeon muž spravedlivý. (Podrobně k autorství Benešovu HANZELKOVÁ 2012.)

69) Znamení ó duše věrná, Kdež lid nyní o mši mluví, Zpívejme všichni vesele, Kněže věčný Pane Jezu Kriste, Znamení lidé věřící.

70) Kouba tak soudí zejména s ohledem na jmenování skladatele písní („vydány jsou skrze kněze Beneše“) a pravopisné korektury. Vzhledem k dobovému kolísajícímu pravopisnému úzu i tiskařským zvyklostem (upravování hlásek tak, aby byl zarovnan pravý okraj strany) však nelze na základě pravopisných odchylek rozhodnout, zda se jedná o samostatnou edici či jen reedici tzv. *Habrovanského kancionálu*.

71) MÜLLER 1931: 100. Za upozornění na tuto zprávu děkuji Janu Koubovi.

měl tisk nacházet v Sächsische Landesbibliothek Dresden (měl mít sign. 20, 243 a obsahovat mj. píseň habrovanských Aj toť hrozný čas žalostný s akrostichem Alizabetta z Habrovan). Dle Koubových i našich zjištění se zmíněný tisk bohužel v knihovně nevyskytuje, jedná se tedy o omyl či spíše válečnou ztrátu. Z Müllerovy poznámky navíc není zřejmé, zda šlo o samostatný kancionál či jen nové, příp. upravené vydání některého ze starších kancionálů. Vzhledem k tomu, že jednota habrovanských ve zmiňovaném roce působila již jen ilegálně, přikláníme se spíše k názoru, že Müller našel reedici některého z kancionálů, patrně tzv. *Habrovanského kancionálu*.

Poslední **zmínku o možné existenci** dalšího kancionálu habrovanských nalezneme v již zmíněných *Přípisech plumlovských* z r. 1588 (viz pozn. 34). V textu je vysloveno podezření, že Kašpar Aorg či mlynář Moučka a jeho přátelé tisknou kacířské knihy a „jest zpráva, že by v Kojetíně nedávno bratří habrovanských písně vytiskl“. Tuto torzovitou zprávu nemáme doloženu jinými prameny, vzhledem k tomu, že v této době již činnost jednoty spíše skomírá, je pravděpodobnější, že se jednalo opět jen o reedici některého z předchozích kancionálů.

Celkem tedy představuje repertoár habrovanských kancionálů okolo 287 písní. Nejstarší vrstvu, **středověké písně** (23), tvoří většinou písně obecně rozšířené a oblíbené (některé prošly editorskými úpravami, většinou věroučně motivovanými, např. Bůh všemohoucí, Za císaře Augusta, již zmiňovaná Jezu Kriste štedrý kněže), díl písní je provenience husitské.⁷² Velká část písní (60) má nejstarší výskyt doložen v některém z **tištěných utrakvistických kancionálů** (*Mířinského* 1522, 1531, dle Kouby /KOUBA 1959: 39/ se jedná o starší písně z **2. pol. 15. stol.**), i zde jsou často provedeny editorské úpravy. Dále zde nalezneme 50 písní, jejichž nejstarší výskyt najdeme v **rukopisných kancionálech utrakvistických** (*Kolínský* 1517, *Vodňanský* 1537, *Havlíčkobrodský* 1538, *Políčský* 1545). Velká skupina písní (75) je zaznamenána v některém z dochovaných **bratrských zpěvníků**, zejména z *Písniček* 1501 (42 písní).⁷³ Několik písní se nachází, jak upozorňuje Kouba (KOUBA 1988: 60, 61), ve **dvou drobných tiscích, vydaných**

72) Pán Bůh slovo otci rovné, Pastýři nebeský pane náš Ježíši, Připravmež se věrní k modlení, Slýchal-li kdo od počátku, Věrní se v Bohu radujme a píseň tábořského kněze Jana Čapka Ve jméno boží počněme.

73) Tzv. *Rohův kancionál* (1541) byl sice vydán až po habrovanských kancionálech (i po oficiálním zániku jednoty habrovanských), je však možno jej brát jako pramen zprostředkující alespoň část z nedochovaných kancionálů 1505 a 1519. V *Rohově kancionálu* je zařazeno celkem 31 písní (další 2 písně jsou v *Ivančickém kancionálu* 1564) z repertoáru habrovanských, podobně jako u tzv. *Mířinského kancionálu* a rukopisných utrakvistických kancionálů se nejeví jako příliš pravděpodobná možnost, že by jednota bratrská přejímala písně od habrovanských (viz i polemiku bratří s lilečskými, že habrovanští pozměnili tábořskou píseň Třetí svátost řecky slove Eukaristia /ODPOVĚĎ A ZPRÁVA f. 272, viz ODLOŽILÍK 1923: 67/).

r. 1534 v **Náměšti nad Oslavou**.⁷⁴ (Naopak kancionály habrovanských byly pravděpodobně inspiračním zdrojem pro zpěvník *Písničky přeutěšené*, který vyšel r. 1541 nákladem Matěje Pytlíka, patrně v Litomyšli u Alexandra Oujezdského.⁷⁵ Z 96 *Písniček přeutěšených* jich 77 nalezneme v bratrských a 72 v lilečských kancionálech. Na druhou stranu v *Písničkách přeutěšených* nenajdeme žádnou píseň s typickou naukou habrovanských ani žádnou editorskou úpravu písně, jež by se nevyskytovala i v zpěvnících bratrských.)

Poslední část repertoáru habrovanských kancionálů představují **písně, jež nejsou doloženy v hymnografických pramenech do r. 1550**. 19 písní se vyskytuje v pozdějších pramenech (není vyloučeno, že některé z těchto písní mohly být výtvar habrovanských, na základě dostupných podkladů to však nelze prokázat, jako pravděpodobnější se jeví možnost, že se jedná o písně přejaté do habrovanských zpěvníků z ústní tradice či z nedochovaných hymnografických pramenů), 59 dalších se vyskytuje pouze v habrovanských kancionálech – mezi nimi je třeba hledat výtvary habrovanských a jejich příznivců.⁷⁶

Co se týče autorů písní, jež se nám podařilo dohledat (zejména díky Blahoslavovu *Rejstříku*, vydal KOUBA 1962), dominují mezi nimi autoři bratrští (toto však může být způsobeno i anonymitou „nebratrských“ skladatelů). Celkem jsme identifikovali 23 písní Lukáše Pražského, 12 písní Klimenta Bosáka, pravděpodobně 9 či 11 písní Beneše Optáta, 5 písní Matěje Kunvaldského, 4 písně Jiřího Štyrsky, 3 Jana Augusty, 2 písně Jiřího Táborského, Adama Šturma a Jana Poustevníka a po 1 písní Jana Wolfa, Jana Sylvána, Jana Rokycany, Václava Miřínského a husitského kněze Jana Čapka.

74) První z nich se dochoval pouze fragmentárně, dle impresu jej vytiskl 31. 8. 1534 Václav Hlaváč. Dochován je bohužel jen závěr zpěvníku, jenž však obsahuje písně Znamenej lide věřící a Pána Krista narození, jež se jinak vyskytují jen v *Písničkách* 1534, v tzv. *Habrovanském kancionálu*, píseň Znamenej lide věřící i ve věroučném spisu habrovanských (*Spis z Písem svatých sebraný*, 1534). Druhý zpěvníček, *Písničky čtyři evangelické*, vyšel v prosinci 1534 péčí tiskaře Jana Pytlíka z Dvořiště. Všechny písně v něm obsažené (čtyři biblická kantika, Když Alžběta máter páně, Zachariáš němý pro nevěru, Při Kristově narození, Simeon muž spravedlivý, dále píseň Jezu Krista příchod jistý a populární husitský text Pane Bože dej svobodu) jsou zařazeny do habrovanských *Písniček* 1535. Pravděpodobným autorem písní je, jak již bylo zmíněno, Beneš Optát.

75) Tisk zmiňuje ve své studii Kouba (KOUBA 1988: 60, 61).

76) Signifikantní je dále téma (zejm. písně o večeri páně, o duchovním přijímání, o církvi, mši atd.) či typické prvky věrouky habrovanských. U písně Aj tof hrozný čas žalostný signalizuje příslušnost k hymnografii habrovanských akrostich ALIZABETTA Z HABROVAN, píseň Kriste pravý živý chlebe se ke své provenienci hlásí nadpisem Písnička o duchovním přijímání v nově složená. Pět písní o duchovním přijímání, zařazených v tzv. *Habrovanském kancionálu*, je označeno vysvětlujícím nadpisem, ve fragmentu 27 A 37 dokonce i se zmíněním autora, „kněze Beneše“. Tím je, jak už bylo uvedeno výše, patrně Beneš Optát.

Editorские стратегии, úpravy starších písní motivované věroučně a stylisticko-esteticky

O ediční práci na kancionálech habrovanských nemáme dochovány přímé pramenné doklady. Kouba na základě dodatečně zařazovaných doplňků k předchozím oddílům kancionálů usuzuje, že editorská práce byla spíše postupná a kolektivní, a že tedy nejde o promyšlenou koncepci jednoho redaktora (KOU-BA 1988: 50). V předmluvách jednotlivých kancionálů je naznačeno několik editorských strategií:

- kancionály mají prohlubovat vzdělání křesťanů, a tím je vést ke spáse, mají uchránit věřící před kacířskými bludy a Antikristem,
- písně jsou určeny ke zpěvu ve shromáždění i pro úkony individuální zbožnosti (kancionály plní tedy i funkci modlitební knihy, katechismu, souboru kázání atd.),
- vydání kancionálů bylo údajně motivováno potřebností a poptávkou ze strany věřících, kancionály proklamují svůj univerzálně-křesťanský charakter a pravověrnost.

První strategie vysvětluje, proč v kancionálech tak zřetelně dominuje složka teologicko-didaktická (a odpovídá tak na mnohem pozdější Brandlův povzdech, že se jedná o písně, „v kterých hrozně málo poezie, zato ale mnoho dogmatiky jest“ /BRANDL 1882: 89/). Důraz na teologicko-didaktický aspekt je však společný reformační hymnografii obecně (pro Luthera je např. vzdělávání mládeže a šíření evangelia jednou ze tří funkcí duchovní písně, vedle boží chvály a společné oběti). U většiny písní habrovanských byla patrně dominující teologická stránka a nevyhovující věrouka důvodem, proč nebyly zařazeny do pozdějších hymnografických pramenů. (Výjimkou je píseň Požehnaná Trojice přeslavná, poměrně hojně otiskovaná v utrakvistických a luteránských kancionálech 16. a 17. století, jezuita Matěj Václav Šteyer ji dokonce zařadil, ovšem podstatně přepracovanou, do svého *Kancionálu českého*.⁷⁷ Podobně byla do pozdějších kancionálů, mj. i Božanova *Slavička rájského* 1719, Šteyerova a Koniášova kancionálu, přijata píseň Vždyckyť se sluší modliti. Autorství habrovanských však není jisté, písně mohly přejaty ze starších nedochovaných pramenů či orální tradice.)

Jak jsme již zmínili výše, redaktoři habrovanských využili písně předhusitské, husitské, produkci utrakvistickou a bratrskou i písně soudobých přívrženců reformace (Jan Sylván, Beneš Optát). Některé z písní však věroučně neodpo-

⁷⁷) Podrobně obě varianty analyzuje ve své dizertační práci Marie Škarpová (ŠKARPOVÁ 2006: 107).

vídaly představám redaktorů, a ti je proto upravovali (většinou užita elipsa či substitute). Úpravy jsme zjistili celkem u 19 písní (9 předhusitských a tábor-
ských, 2 nejstarší výskyt v *Pisničkách* 1501, ostatní patrně utrakvistické), za-
tímco varianty z bratrských kancionálů byly přejaty beze změny (výjimkou je
píseň Třetí svátost řecky slove Eukaristia). Vedle úprav motivovaných věroučně
byly některé zásahy do písní provedeny patrně z důvodů stylisticko-estetických
(zejm. u písní vánočních a velikonočních, u habrovanských oslabení emociona-
lity a expresivity):

„[...] Ó pane Ježíši Kriste,
ráčils býti **malé dítě**,
potupený jsa na světě,
přebýváje **v mnohé psotě**,
pokoře uče.“
(P1534)

„[...] Ježíši **děťátko malé**
nad anděly přerozkošné
budiž naše **potěšení**
dada v dobrém setrvání
i v tom skončení. Amen.“
(HB1538)

Proklamace habrovanských, že kancionál je určen k chvále Boha „ne toliko
v společném shromáždění, ale také i při každém tělesném pracování“ (*Pisničky*
1534, předmluva), se dle nás odráží v zařazení poměrně početných oddílů písní
s tematikou obecnější: Na časy dne (11 písní patrně nově složených), Na modlitby
Otčenáš a Věřím (5), O svodu Antikrista (5), O dobrodiní Božím a životě ctnost-
ném (5), O protivenství (3). Naopak jen málo nových písní pojednává o Kristově
životě (tomu se věnují písně přejaté ze starších pramenů). V dichotomii kostelní
a duchovní píseň, jak je rozlišuje zvláště německá hymnografie,⁷⁸ většina nově
složených písní spadá do kategorie duchovní písně (neslouží primárně k dopro-
vodu bohoslužby, spíše je určena k individuálnímu zpěvu či četbě).

Editoři habrovanských kancionálů pravděpodobně vycházeli ze „společenské
objednávky“, očekávání ze strany věřících. Jedním z kritérií výběru byla zřejmě
i dobová známost a obliba písní (cca ¼ písní je z centra hymnografické produk-
ce,⁷⁹ jedná se o písně oblíbené ve zpěvnících všech konfesí, většinou se tematic-

78) Výstižně zmíněné dva útvary definuje Malura (MALURA 2010: 61–64). Kostelní píseň je dle Malury spojena
s během církevního roku a církevními svátky, u evangelíků je součástí liturgie, u katolíků liturgii doprovází. Je
pevně spjata s nápěvem, primárně slouží pro zpěv v kolektivitu. Kostelní píseň je „intertextově spojena s předchozím
vývojem kostelní písně, jinak řečeno: intenzivně si pamatuje předchozí tradici žánru a jeho variant“ (MALURA
2010: 62). Naopak duchovní píseň je liturgii vzdálenější, religiózní obsah sděluje nepřímou (např. prostřednictvím
individuálních náboženských prožitků mluvčího, krásy přírody atd.). Není primárně určena ke zpěvu kolektivnímu,
ale spíše k rozvíjení individuálního náboženského života.

79) Jako kritérium jsme si stanovili, že „centrum“ zahrnuje písně, jež se vyskytují min. v 5 pramenech do r. 1550,
různých konfesí.

ky vztahují ke Kristovu životu), nové písně spíše doplnily „nedostatečně obsazené“ ostatní oddíly.

Literárně-estetická složka nových písní

Estetická kritéria vztahována na duchovní píseň jsou spíše až záležitostí renesance a humanismu. V českém prostředí je přináší až Jan Blahoslav. Ve své *Muzice* charakterizuje píseň na základě tří funkcí, na prvním místě zmiňuje složku estetickou („Libost zplozovati a jako uši i mysl lektati, tak aby tvé zpívání posluchačův a ovšem tebe nemrzelo, ale aby rádi poslouchali před se až do konce.“), emoční („K veselí, k zármutku, potěšení, lítosti aneb jiným těm podobným neb z nich pocházejícím věcem [...] hýbati, ponoukati a jako připuzovati, více nežli prosté mluvení nebo čtení knih“) a teologicky-naučnou („Máť také o něčem vypravováním něčemu učiti, jako písně některé vyučují, jak Boha chváliti, z čeho, čeho od něj žádati, etc. [...]).“). Naopak Blahoslav kritizuje písně, jež estetickou funkci nenaplnují, ale jsou spíše „rozprávka aneb halekání aneb kus traktátu“.⁸⁰ Takovéto požadavky na duchovní píseň byly však spíše kýženou metou než běžnou praxí.

Mezi nově vytvořenými písněmi habrovanských nalezneme výtvořky po stránce literárně-estetické velmi různorodé (podobnou kvalitativní disproporci však najdeme i v hymnografii utrakvistické a bratrské).⁸¹ V následujících odstavcích se zaměříme na některé opakující se motivy a básnické prostředky.

Častý je v písních motiv duchovního boje (duše s tělem a hříchem, věřících s Antikristem a jeho „holomky“, Krista s ďáblem, dualismus. V tomto ohledu písně ještě vyjadřují spíše mentalitu člověka pozdního středověku: „Králi nebeský náš pane, / smiluj se, tebeť prosíme, / nad námi zde v žalosti, / kdežto není radosti. // Nikdež zde není pomoci, / ni pod nebem žádná moc, / co by mohlo zbaviti, / hříchů zlostí zprostiti. // Jedině ty, / spasiteli, / toběť jsme všichni zhřešili / a bez tebe / k zahynutí, / táhnou nás hříchové svou mocí, / ó přejž nám své milosti“ (stejnomená píseň). Obraz života jako boje a topos křesťanského

80) JANÁČEK 1966: 156, 157.

81) Viz např. Škarkovu studii Neznámí skladatelé bratrských písní (ŠKARKA 1936). Jak také upozorňuje Kouba, „literárně-estetické hodnocení duchovní písně jakožto básnického výtvořku [...] je do jisté míry hodnocením nehistorickým. Rozhoduje především to, jak duchovní píseň plní svou praktickou funkci životní, jestli má vhodné a potřebné téma, zda je dogmaticky nezávadně zpracováno a pochopitelně vyloženo a zdali je nápěv písně snadný k zpívání a dobře zapamatovatelný“ (KOUBA 1959: 26).

rytíře, „miles christianus“, je však v hymnografii obvyklý, můžeme jej nalézt např. v písních jednoty bratrské, v tzv. *Rohově* a *Ivančickém kancionálu*. O motivu boje v exulantské hymnografii 17. a 18. století (v Myllerově *Pokladu zpěvů duchovních*) se zmiňuje Malura (MALURA 2010: 121).

Obvyklá je také dramatizace a expresivita, mnohdy spojená s časovou naléhavostí, a apokalyptickými obrazy. (Apokalypsa představuje pro reformační hymnografii štědrý zdroj, časté jsou obrazy nevěstky babylónské, draka, šelmy, ohnivého jezera atd.): „Již se převelmi zle děje déle a vždy huře / leč až tvá milost přispěše zhyneť pravda skůře. [...] Pospícháť znaje skonání světa ďábel lstivý / Bohu veda v rozhněvání všem jsa závistivý / bojít se aby nezmeškal / každý chce by se mu dostal / všecky pohltiti chce.“ Dramatičnost je v písni vyjádřena měrovými, způsobovými a časovými adverbii (převelmi, zle, vždy, huře, skůře), pronominy (každý, všecky, všem), epitety (lstivý, závistivý) i rytmizací, s řazením verba na konci verše. Hojně je expresivita uplatňována u tematiky smrti a posledního soudu. Naturalistické ztvárnění smrti a pomíjivosti, „nahánění hrůzy“ za účelem obrácení, smyslná představa zkázy lidského těla je ostatně pro pozdní středověk typická:⁸² „Hořkéť pití bude míti, / na kohož se snaží, / pohled pilně, když násilně koho tak porazí, / jakť se mece, dychtí, chropce / a jak řičí, / hrozně křičí, / divně se kvaltuje. [...] Smrt naň vsedla, / jej pobodla, / již ho vleče jako z klece / kočka ptáčka sobě.“⁸³

Zajímavým motivem je symbolika „arma Christi“ v písni habrovanských Raduj se každý věrný pamatuje vzkříšení (symbol vychází z výkladu Zjevení Janova od Mikuláše z Lyry, nástroje Kristova umučení jsou inspirací k meditaci utrpení Páně, zbraněmi v boji s hříchem a majestátním symbolem Kristova druhého příchodu):⁸⁴ „Již metel ani biče / zde se nebojí více / Pána Ježíše tělo, / nebť je již oslaveno. // Těž hlohová koruna /nebudeť mu tlačena, / ukrutně v jeho hlavu / máť již korunu pravú. // Zhouby hořkého pití / u úst nebude míti, / námť pozůstavil toho, / máť sladkost otce svého. // Kopí boku jeho těž / nebudou kláti, to věz, / vydal z něho krev, vodu, / otevřeť jej při soudu. / [...] Po žebříku mrtvého / nebudou snímati jeho, / umřev mříti nebude, / věky s otcem živ bude.“

Z uměleckých prostředků v písních najdeme poměrně často metaforiku přírodní „Onoť se trhá ke všemu / jako jestřáb k svému honu, / na všeť, což uhledá, spadne, / v srdce vnese, tam zůstane“,⁸⁵ ojediněle i metaforiku společenského

82) Huizinga výstižně popisuje tuto představu jako „hrůzyplné pozorování, jak uvadá všechno, co kdysi vytvářelo lidskou krásu“ (HUIZINGA 1999: 153).

83) Píseň Aj již hrozný čas žalostný.

84) ROYT 2006, heslo „Nástroje Kristova umučení“.

85) Píseň Jižť jest vyšlo krásné slunce.

dění (Kristus-lékař). Častá je metaforika částí lidského těla (jedná se o starou symboliku, obvyklou již v antice a středověku /viz CURTIUS 1998: 155/, v hymnografii je poměrně obvyklá /KOPECKÝ 1974: 53/): „jazyky zdržme od bližních“, „ruky své podávaje“. Dále nalezneme v písních epiteta (drahou smrtí, ďábel zlostný, dárce milostný) a aliterace (nakládati neustálí a nesmírní kati, klekej každé koleno, bůh břicho, dary duchovní vlejš v duši), jedenkrát také odkaz na dobovou frazeologii („Však přísloví víme pověděné zdávna) / blaze kohoť příhoda činí opatrná“).⁸⁶ Ojedinele nacházíme i jakousi aluzi motivů dvorské lyriky (v písni Adam první člověk je Kristus zobrazen jako milovník a překrásný květ). Většina obrazů v souladu s dobovým územ čerpá z biblických metafor (např. bůh-břicho Fil 3: 19, Kristus-lékař: Mat 9: 12, rychlí orlové Jer 4: 13, život jako stín Ž 144: 4).

Rým je srovnatelný s hymnografií utrakvistickou a bratrskou (většinou gramatický, slabičný), jen místy nalezneme invenční vyjádření: -ství / stvoření, svatí / dožádati, shromáždění / z mnohých zemí, křesťané / nestane, k němu / zlému, viny / odpouštíme, hůře / umře, právo má / z Adama, sirotků / těchto dnů, Hospodine / nezahyne, kroky naše / Tobiáše atd.

Hymnografie habrovanských ve vztahu k biblickému pretextu

Biblická intertextualita je typická pro žánr duchovní písně obecně.⁸⁷ Tak v *Miřínského kancionálu* 1522 najdeme parafráze biblických pasáží na nedělní epištoly a evangelia (naivní, mechanické přebásnění, Kouba hovoří o zveršované dějepravě, „písňové postile“, KOUBA 1959: 27), silné vazby na Bibli najdeme v písních Lukáše Pražského atd. Biblická intertextualita je hojná i v písních habrovanských, přesto se nám jeví výrazně slabší než v hymnografii jednoty bratrské a zřejmě i v písních utrakvistických.

U habrovanských nalezneme méně parafrází biblických textů (výjimkou jsou 4 Optátova kantika), pokud ano, pak jsou motivovány věroučně (vysvětlují kon-

86) Píseň Poslouchejte lidé, čeho jsme dočkali.

87) Kolár chápe Bibli jako typický příklad mezidruhového kontextu v 16. století. Pro mezidruhový kontext je dle Kolára typické shodné pojetí skutečnosti a postoj k tématům, ale i shodné zobrazovací postupy, příbuznost výrazových prostředků a motivická a slovní interference mezi jednotlivými díly. „Znalost Bible byla v sledované době evidentním pozadím vši literární tvorby, obsahové prvky i jiné jevy známé z Bible se stávaly ať vědomě, ať nevědomě ve větší nebo menší míře potenciální součástí literární výzbroje všech autorů [...]“ (KOLÁR 1999: 19).

krétní bod nauky, např. píseň Jezu Krista příchod jistý podává důkaz Kristova člověčenství). Specifikem jsou přesné odkazy na novozákonní místa (zejm. Jan, 6. kapitola). U písní velikonočních a vánočních můžeme pozorovat oslabení narativnosti ve prospěch věrouky. Toto specifické nakládání s biblickým pretextem dokládá, kromě již výše citované písně Přišel čas utěšený, např. píseň Spasitel náš Pán Bůh všemohoucí:

(P1530)

„[...] Když na kříži visel pro nás hříšné,
otevřel nám království nebeské,
s otcem svým nás smířil,
by jedině sám člověk uvěřil.

(HB1538)

„Když na kříži visel pro nás hříšné,
otevřel nám království nebeské,
s otcem svým nás smířil,
by jedině sám člověk uvěřil.

**I uhlédal pod křížem matku svú
smutnú, truchlivú, převelmi plačtivú
učedníkovi
poručil ji svatému Janovi.“**

Hledě na muky jeho bolestné
a znamenaje své skutky zcestné
i hnut jsa vděčností
**živ býti chtěl
z víry v spravedlnosti.“**

Habrovanští využívali z Bible především knihy novozákonní, evangelia a epištoly (z evangelií zejména pasáže líčící ustanovení eucharistie a slova vztahující se ke Kristovu kněžství a k nebeskému chlebu, např. Jan 3, Jan 6, z epištol např. 1Kor 10, Žid 9) a Zjevení. Odkazy na Písmo sloužily jako autorita pro ospravedlnění specifických bodů věrouky. Pronásledování Krista a jeho učedníků bylo zase aktualizováno a kladeno do souvislosti s pronásledováním habrovanských ze strany okolních náboženských skupin i světské moci (k tomuto účelu byly, ovšem méně často, užívány i postavy starozákonní, např. Abel, Noe, Lot, David). Ze starozákonních knih je odkazováno zejména na knihu Daniel (Daniel ve lví jámě, Danielovo vidění, Dan 10), opět v kontextu Boží ochrany věrných i jako varovné exemplum hříšníkům. Starozákonní příběhy (např. potopa, hadi na poušti) slouží často jako apel na věřící, aby zanechali neřestného života, „slyšíce tato hrozná Písma“. Jako vzor individuální zbožnosti a modlitby slouží postava Davida a Krista.

Kromě biblických obrazů nalezneme jednou odkaz i na prameny apokryfní – pod křížem stojí i postava slepého Longina.⁸⁸

Závěr

Hymnografie habrovanských je vedle produkce utrakvistické a bratrské zásadním pramenem pro poznání duchovní písně 1. pol. 16. století i českého básnictví doby humanismu a renesance vůbec. Soudobé hymnografické tvorbě se blíží i úrovní ediční práce a kvalitou nově vytvořených písní. Všechny edice kancionálů poměrně důsledně představují věrouku habrovanských, kancionály jsou tedy součástí písemnictví habrovanských, literárně-estetické hledisko je sekundární. Právě dominantnost věroučné stránky na úkor složky estetické patrně byla překážkou pro pozdější přijetí písní do hymnografických pramenů. Kancionály habrovanských jsou jakýmsi prototypem, je pro ně typický funkční synkretismus (zpěvník ke společnému zpěvu při bohoslužbě, průvodce individuálního náboženského života). Z hlediska obsahového a motivického písně odpovídají spíše konceptu pozdního středověku než poetice národního humanismu (ten vidíme spíše ojediněle, např. v písních Beneše Optáta), hymnografie habrovanských svou didaktičností, výrazovou strohostí a dominancí náboženské složky navazuje spíše na poetologii táboorskou, respektive bratrskou. Specifické postavení habrovanských však vedlo k tomu, že na rozdíl od hymnografie husitské či bratrské, bylo jen minimum písní přijato do pozdějšího hymnografického kánonu.

PRAMENY

„HABROVANSKÝ KANCIONÁL“

[1536] [Luleč: Kašpar Aorg?], Knihopis č. K02735

PÍSNÍČKY KŘEŠŤANSKÉ

1530 (Luleč: Kašpar Aorg), Knihopis č. K13495

PÍSNÍČKY POBOŽNÉ

1534 (Luleč: Kašpar Aorg), Knihopis č. K13495a

PÍSNÍČKY K NÁBOŽENSTVÍ KŘEŠŤANSKÉMU NÁLEŽITÉ

1535 (Luleč: Kašpar Aorg) Knihopis č. K13495b

88) Dle Royta (ROYT 2006, heslo „Ukřižování“) se postava Longina (muže probodávajícího Kristův bok) objevuje už na velmi raných zobrazeních ukřižování (např. v 6. stol.). Longinus je zmíněn v Nikodémově protoevangeliu, jako světec se dostal do *Zlaté legendy* Jakuba de Voragine. Podle té byl Longinus slepý a prohlédl až zázrakem.

LITERATURA

APOLOGIA. TOTIŽ ZJEVNÉ DOSTIUČINĚNÍ ANEB VŠEM VŮBEC VYDÁNÍ POČTU Z VÍRY

1536 (Luleč: Kašpar Prostějovský), Knihopis č. K00233

BARTOŠOVA KRONIKA PRAŽSKÁ

1851 ed. Erben, Karel Jaromír (Praha: Bedřich Tempský)

BLOCK, Johannes

1999 *Hymnologie und Hermeneutik. Versuch einer gegenseitigen Durchdringung am Beispiel des gesungenen Wortes bei Martin Luther* (mikrofiše, <https://www.regensburger-katalog.de/query/10/BV013232937>)

BLUME, Friedrich

1965 *Geschichte der evangelischen Kirchenmusik* (Kassel: Bärenreiterverlag)

BRANDL, Vincenc

1882 „Jan Dubčanský a bratři lulečtí“, *ČMM* 14, s. 74–125

BUNDŽA, Bohumír

1914 „Bratři Lilečtí čili Habrovanští“, *Hlidka*, s. 333–337, 431–435, 535–539, 544–549, 691–696

CURTIUS, Ernst Robert

1998 *Evropská literatura a latinský středověk* (Praha: Triáda)

ČAPLOVIČ, Jan

1955 „Literárne začiatky Jána Silvána“, *Slovenská literatúra II*, s. 73–84

DOPISY O ROZDÍLECH VE VÍŘE

1895 *Archív český XIV*, s. 335–367

DUBRAVIUS, Jan

1983 *Theriobulia Rada zvířat* (Praha: Academia nakladatelství Československé akademie věd)

EBERHARD, Winfried

1981 *Konfessionsbildung und Stände in Böhmen 1478–1530* (Wien: R. Oldenbourg Verlag München)

HANÁK, Jan

1928 „Bratři a starší z Hory lilecké“, *ČMM* 52, s. 39–96, 277–348

HANZELKOVÁ, Marie

2011 „Kliment Bosák a Beneš Optát z Telče jako hymnografové“, *SCetH* 41, č. 85–86, s.

HASIŠTEJNSKÝ, Bohuslav z Lobkovic

1836 *Pána Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic věk a spisy*, ed. K. Vinařický, (Praha: Knížecí arcibiskupská tiskárna)

HLAVÁČEK, Petr

2000 *Habrovany 1350–2000* (Brno: Obec Habrovany)

HREJSA, Ferdinand

1915 „K českým dějinám náboženským za Ferdinanda I.“, *ČČH*, s. 179–216

HUIZINGA, Johann

1999 *Podzim středověku* (Jinočany: H&H), s. 227–237

JANÁČEK, Josef

1966 *Jan Blahoslav. Studie s ukázkami z díla* (Praha: Svobodné slovo)

JIREČEK, Josef

1876 *Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku II.* (Praha: B. Tempský)

1878 *Hymnologia Bohemica. Dějiny církevního básnictví českého až do XVIII. století* (Praha: Královská česká společnost nauk)

JUNGMANN, Josef

1825 *Historie literatury české* (Praha: s. n.)

KAMENÍČEK, František

1902 *Zemské sněmy a sjezdy moravské II*, s. 124–135 (Brno: Zemský výbor markrabství Moravského)

1905 *Zemské sněmy a sjezdy moravské III*, s. 448–501 (Brno: Zemský výbor markrabství Moravského)

KIRCHENLIED INTERDISZIPLINÄR: HYMNOLOGISCHE BEITRÄGE AUS GERMANISTIK, THEOLOGIE UND MUSIKWISSENSCHAFT

2002 Ed. Hermann Kurzke, Hermann Uhlein (Frankfurt am Main: Europäischer Verlag der Wissenschaften)

KOLÁR, Jaroslav

1999 *Návraty bez konce. Studie k starší české literatuře* (Brno: Atlantis), s. 17–52

KONÁČ, Mikuláš z Hodiškova

1511 *Rozmlouvání o víře neméně užitečné jako kratochvilné. V kterémžto říměnín, Čech, Pikhart a Mudřec společně rozmlouvají.* MBT 1927

KONEČNÝ, Matouš

1613 *Pravda vítězí tj. odpověď přímá na spis hanlivý proti jednotě bratrské* (Kralice: Českobratrská kněhtiskárna), Knihopis č. K04283

KONRÁD, Karel

1881, 1893 *Dějiny posvátného zpěvu staročeského od XV. věku do zrušení literátských bratrstev I, II* (Praha: Cyrillo-Methodějská kněhtiskárna)

KOPECKÝ, Milan

1974 „Dva vývojové články staročeské hymnografie“, *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university*, D 21, s. 49–52

KOUBA, Jan

1959 „Kancionály Václava Miřinského“, *Miscellanea musicologica* 8, s. 1–147

1962 „Blahoslavův rejstřík autorů českobratrských písní a jeho pozdější zpracování“, *Miscellanea musicologica* 13, s. 1–175

1988 „Nejstarší české písňové tisky do roku 1550“, *Miscellanea musicologica* 32, s. 21–92

KRONIKA BARTOŠE PÍSAŘE

1903 Ed. Šimák, Josef Vítězslav (Praha: Královská společnost nauk), s. 142–149, 199–202, 366–368

MACEK, Josef

2001 *Víra a zbožnost jagellonského věku* (Praha: Argo)

MALURA, Jan

2004 „Moravské kancionály v kontextu kulturních proudů předbělohorské epochy“, *Acta universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica Moravia 1*, s. 149–156

2010 *Písňně pobělohorských exulantů (1670–1750)* (Praha: Academia)

MARTI, Andreas

2000 „Deutschsprachige Länder“, in *Jahrbuch für Liturgik und Theologie* 39, s. 220

MÜLLER, Joseph Theodor

1922 *Geschichte der böhmischen Brüder I*, s. 437–455 (Herrnhut: Missionsbuchhandlung)

1931 *Geschichte der böhmischen Brüder II*, s. 93–101 (Herrnhut: Missionsbuchhandlung)

NAVRÁTIL, Bohumil

1902 „Glosy k dějinám moravského tisku“, *Časopis matice moravské* 26, s. 126–151

NOVÁK, Arne

1946 *Stručné dějiny literatury české* (Olomouc: Promberger), s. 61

OBRANA M. SAMUELA Z DRÁŽOVA

1636, Knihopis č. K5308, KNM 37 B 13

ODLOŽILÍK, Otakar

1923 „Jednota bratří Habrovanských“, *ČČH* 29, s. 1–70, 301–357

ODPOVĚĎ A ZPRÁVA BRATRŮ STARŠÍCH TÉ JEDNOTY, KTEŘÍŽ Z OMYLU NĚKTEŘÍ PIKHARSTVÍM NAZÝVAJÍ NA TŘETÍ SPIS KTERÝŽ VYDÁN PROTI NIM OD STARŠÍCH LILEČSKÝCH NEB HABROVANSKÝCH

1533 Knihopis K06553, KNM sign. 36 F 21

PROCHÁZKA, Vojtěch

1941 *Tiskárna bratří habrovanských v Lulči u Vyškova* (Vyškov)

PŘÍPISY PLUMLOVSKÉ

1558 (MZA rkp. č. 270, fol. 138a-138b, 299–300)

ROTHKEGEL, Martin

2005 *Mährischer Sakramentiere des Zweiten Viertels des 16. Jahrhunderts: Matěj Poustevník, Beneš Optát, Johann Zeising (Jan Čížek), Jan Dubčanský* (Baden-Baden: Valentin Koerner)

ROYT, Jan

2006 *Slovník křesťanské ikonografie* (Praha: Karolinum)

SBORNÍK KONFESÍ HABROVANSKÝCH A SPISŮ OPTÁTA Z TELČE

KNM II G 12

SBORNÍK PRACÍ CHELČICKÉHO A HABROVANSKÝCH

1578, KNM II G 13

SPIS Z PÍSEM SVATÝCH SEBRANÝ

1534 (Luleč: Kašpar Prostějovský), Knihopis č. K15612

SVATOŠ, Michal, SVATOŠ, Martin

1985 *Živá tvář Erasma Rotterdamského* (Praha: Vyšehrad)

ŠKARKA, Antonín

1936 „Neznámí skladatelé bratrských písní“, *Listy filologické*, 63, s. 289–424

1986 „Kapitoly z české hymnologie“, in Lehár, Jan (ed.), *Půl tisíciletí českého písemnictví* (Praha: Odeon), s. 190–302

ŠKARPOVÁ, Marie

2006 *Kancionál český M. V. Šteyera – návrh českého hymnografického kánonu* (Dizertační práce, FF MU)

ŠTURM, Václav

1588 *Rozsouzení a bedlivé uvážení velikého kancionálu od bratří valdenských* (Praha: Burián Valda)

UKÁZÁNÍ V DVOJÍ STRÁNCE

1533 (Luleč: U Kašpara Prostějovského), Knihopis č. K16367

VOIT, Petr

2008 *Encyklopedie knihy* (Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově)

WINTER, Zikmund

1895–1896 *Život církevní v Čechách, kulturně-historický obraz z 15. a 16. století, I, II* (Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění)